

İDARİ YARGIDA KANUN YOLLARINDAKİ İÇTİHAT FARKLILIKLARININ HUKUKİ GÜVENLİK İLKESİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

*Legal Security Principle of Differences in Case Law in Administrative
Jurisdiction Evaluation Within the Scope*

Çolpan MÜCAHİT KÜÇÜK*

ÖZ

Eylem ve işlemleri hukuka uygun, insan haklarına saygı gösteren, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren devlet anlamına gelen hukuk devletinde bu ilkenin gerçek anlamda var olabilmesi eşitlik ve hukuki istikrar ilkeleri gözetilmelidir. Bu gereklilik hukuk normları ihdas edilirken olduğu gibi bu normlara aykırılık iddiaları karşısında çözüm mercii olan yargı açısından da geçerlidir. Zira aynı ya da benzer içerikteki uyumsuzluklar hakkında, gerekçesiz biçimde, yargı yerlerince farklı hükümlere varılması, adalet düşüncesini—ve adil yargılama süreçlerini zedeleyebilecektir. Bu sebeple, somut olayın gerekliliklerini de göz ardı etmeden, yargı içtihatları arasında birliği sağlamak ve çelişkileri ortadan kaldırmak önem taşımaktadır. Bunun için makalede, hukuki güvenlik ilkesi ile idare hukuku açısından yargı içtihatları arasındaki çelişki ya da farklılıkları gidermek üzere ulusal mevzuatta alınan tedbirler değerlendirilmiş; ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile farklı ülke uygulamalar incelenerek, istinaflar kurulu, yargısal görüş, pilot dava, grup davası gibi kavramların iç hukukta uygulanabilirliği hususu tartışılmış ve alternatif çözüm önerileri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hukuki güvenlik ilkesi, içtihat birliği, istinaf

Makalenin Geliş Tarihi: 06.10.2022, **Makalenin Kabul Tarihi:** 14.03.2023.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: colpanmucahit@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7140-3451.

ABSTRACT

In the state of law, which means the state whose actions and transactions are lawful, respecting human rights, establishing and developing a just legal order in every field, the principles of equality and legal stability must be observed so that this principle can truly exist. Different arrangements have been made to ensure the consistency of the decisions given by the judicial authorities. Because, reaching different judgments about the same or similar content disputes, may harm the idea of justice. So it is important to ensure unity among judicial jurisprudence without ignoring the requirements of the concrete case. In the article, the measures taken in the national legislation to eliminate the contradictions or differences between the principle of legal security and the jurisprudence in terms of administrative law were evaluated; in addition, the ECHR and the practices of different countries were examined, the applicability of concepts such as the board of appeals, judicial opinion, pilot case, class action in domestic law was discussed and alternative solutions were examined.

Keywords: Principle of legal security, unity of jurisprudence, appeal

GİRİŞ

Hukuk devleti ilkesi devletin güç ve yetkilerinin belirli kurallara bağlanmak suretiyle bireylere karşı keyfi kullanımını önleme amacıyla geliştirilmiş, koruyucu bir ilke olarak kabul edildiğinde, hukuka tâbi bireylere, devlet gücü vasıtasıyla yapılacak uygulamaları öngörebilme imkânı sunan, hukuk kurallarının sürekli, istikrarlı ve uyum içinde uygulanacağı konusunda güvence veren bir hukuk düzeni akla gelmektedir¹.

Hukuk devleti ilkesinin hayata geçebilmesi için öncelikle yasama, yürütme ve yargıdan oluşan erklerin ayrılığı sisteminin kabulü gerekmektedir. Yine, mahkemelerin tarafsız ve bağımsız olması ve idarenin kanuniliği prensibi ile yargısal himaye kuralının işlerlik arz etmesi ve devletin malî sorumluluğunun bulunması, temel hak ve hürriyetlerin anayasal ve kanuni güvence altına alınması, hukuk önünde eşitlik ilkesi, temel hak ve hürriyetlerin kanunla sınırlandırılması, devletin faaliyetlerinin önceden hesap edilebilirliği anlamında genel olarak hukuki güvenlik ve öngörülebilirliğin

¹ Mehpere Çaptuğ, *İdari Usul Hukukunda Hukuki Güvenlik İlkesi*, (Ankara: Seçkin Kitabevi, 2020), 38.

sağlanması, adil yargılanma hakkı, kanunilik ve ölçülülük gibi alt ilkeler hukuk devleti ilkesinin gerekleridir².

Hukuki güvenlik ilkesinin sağlanabilmesi yasa yapma anında başlayıp ilgili yasanın idarelerce uygulanması ve bu yasanın uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıkların çözümü anına kadar devam eden bir süreci kapsar. Ancak uyuşmazlıkların çözümü noktasında rol oynayan yargı, yasanın nasıl anlaşılması ve nasıl uygulanması gerektiği noktasında uygulamaya ve yasama organına yol gösterici bir role de sahiptir. Bu sebeple yargı kararlarının da kendi içinde tutarlı olması, çelişkili uygulamaların önüne geçerek, adil yargılama ve eşitlik ilkeleri bağlamında kamu vicdanını tatmin edici bir etkidir. Zira aynı ya da benzer uyuşmazlıklarda birbirinden farklı kararlar verilmiş olması adalete olan güveni sarsabilecek, yargı organına duyulan güveni azaltabilecektir.

Bu sebeple önce hukuki güvenlik ilkesi kavramını incelemek ve sonrasında bu ilkenin, yargı içtihatları arasındaki çelişki ve farklılıklarla ilişkisine değinmek gerekmektedir. Bundan sonra ise yargı içtihatları arasındaki bu farklılığın ve çelişkilerin giderilmesi için hukuk sistemimizde var olan yasal düzenlemeler ile farklı hukuk sistemlerinde yer alan çözümlerin ülkemiz açısından uygulanabilirliği idare hukuku bağlamında değerlendirilerek çözüm önerileri sunulacaktır.

I. HUKUKİ GÜVENLİK İLKESİ

Hukuk devleti ilkesi, hukuk sisteminde istikrar ve güven temin etmeyi amaçlar³. Hukuki güvenlik ilkesi hukuk sùjelerinin eylem veya davranışlarının hukuki sonuçlarını makul bir şekilde öngörmelerine izin veren, erişilebilir ve olası sonuçlara ilişkin haklı beklentilere/önceden yapılan tahminlere saygılı⁴, güvenlik, istikrarlılık ve süreklilik unsurlarını taşıyan ve hukukun uygulanmasındaki belirsizlik veya ani değişim riskini ortadan kaldırmaya yönelik bir garanti veya koruma olarak tanımlanabilir⁵. Söz konusu bu istikrar ve güven ilkesi kanun koyucuyu da, yürütmeyi de, yargıyı da bağlamaktadır.

² Ender Ethem Atay, *İdare Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2021), 79 vd.

³ Anayasa Mahkemesi “hukuki güvenlik ilkesi”ni hukuk devletinin unsurlarından biri olarak değerlendirmektedir (örn. AYM, E.2006/61, K.2007/91, 30.11.2007-RG.23.02.2008, S.26796).

⁴ Thomas Piazzon, *La Sécurité Juridique*, (Thèse, Paris: Université Paris II, 2006), 48.

⁵ Mehpare Çaptuğ, “Hukuki Güvenlik İlkesinin Kavramsal Gelişimi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17 (Haziran 2021) :139.

Hukuki güvenlik ilkesi, belirlilik, öngörülebilirlik ve hukuki kesinlik ilkelerini kapsar⁶.

Belirlilik⁷ ilkesine göre, yasal düzenlemelerin hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir tereddüde ve şüpheye yer vermeyecek şekilde açık, net, anlaşılır ve uygulanabilir olması ayrıca kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı koruyucu tedbirler içermesi de gereklidir. Belirlilik ilkesi, hukuki güvenlikle bağlantılı olup birey hangi somut eylem ve olguya hangi hukuki müeyyidenin veya neticenin bağlandığını, bunların idareye hangi müdahale yetkisini doğurduğunu bilmesidir. Birey ancak bu durumda kendisine düşen yükümlülükleri öngörebilir ve davranışlarını belirler. Belirlilik ilkesi yalnızca yasal belirliliği değil, daha geniş anlamda hukuki belirliliği ifade etmektedir. Erişilebilir, bilinebilir ve öngörülebilir gibi niteliksel gereklilikleri karşılması koşuluyla yasalar, mahkeme içtihatları ve yürütmenin düzenleyici işlemleri ile de hukuki belirlilik sağlanabilir. Esas ise muhtemel muhataplarının mevcut şartlar altında belirli bir işlemin ne tür

⁶ Hukuki istikrar ilkesini öngörülebilirlik, güvenilirlik ve belirlilik olarak ayıran görüşler olduğu gibi (bkz. Fulya Mercimek, “Hukuki Güvenlik İlkesi ve Karşılaştırmalı Vergi Hukuku Bağlamında Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019 Bursa) hukuki kesinlik ilkesi ve hukuki belirlilik ilkelerinin aynı anlama geldiğini savunan görüşler de bulunmaktadır (bkz. Abdulkadir Gülçür, “AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesi’nin Kararları Işığında Hukuki Kesinlik (Belirlilik) İlkesinin İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, (Haziran 2018) 150). Mevcut değerlendirmeler arasındaki farklılıklar, daha ziyade terminoloji kökenlidir (bkz. Çaptuğ, 134 vd.).

⁷ Anayasa Mahkemesi pek çok kararında bu ilkeye ilişkin olarak “Anayasa’nın 2. maddesinde yer alan hukuk devletinin temel ilkelerinden biri “belirliliktir. Bu ilkeye göre, yasal düzenlemelerin hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir duraksamaya ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık, net, anlaşılır ve uygulanabilir olması, ayrıca kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı koruyucu birtakım güvenceler içermesi gereklidir. Belirlilik ilkesi, hukuksal güvenlikle bağlantılı olup; birey, belirli bir kesinlik içinde, hangi somut eylem ve olguya hangi hukuksal yaptırımın veya sonucun bağlandığını, bunların idareye hangi müdahale yetkisini doğurduğunu, kanundan öğrenebilme imkânına sahip olmalıdır. Birey, ancak bu durumda kendisine düşen yükümlülükleri öngörüp, davranışlarını düzenleyebilir. Hukuk güvenliği, kuralların öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de kanuni düzenlemelerde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerekli kılar “(AYM, E.2009/51, K.2010/73, K.T. 20/5/2010; AYM, E.2009/21, K.2011/16, K.T. 13/1/2011; AYM, E.2010/69, K.2011/116, K.T. 7/7/2011; Bubo Çelik Başvurusu (B. No: 2013/3954, K. 26/2/2015, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> E.T. 02.08.2022) denilmiştir.

sonuçlar doğurabileceğini öngörmelerini mümkün kılacak bir normun varlığıdır⁸.

Öngörülebilirlik ilkesi daha ziyade geleceğe dönük bir ilke niteliği taşımakta ve hukuki uygulamaların nasıl şekilleneceği ve kişileri ne yönde etkileyeceği, uyuşmazlıkların çözümünün nasıl sağlanacağı gibi hususlarda ilgili kişi ya da kurumların tahmin yürütebilmesini kapsamaktadır. Belirlilik ilkesi, mevzuatın anlamı, hukuki dayanakların ve olayların yorumuna ilişkin iken öngörülebilirlik ilkesi bu belirlilikten faydalanmak suretiyle geleceğe dönük değerlendirme yapılabilmesini temin eder. Başka bir deyişle öngörülebilirlik, idari uygulamalar, yargı kararları ve yasal düzenlemelere dair sonuçları, alternatif uygulamaları, eylemler ve ileriye dönük planlarda zaman çerçevesini hesaplayabilme ve algılama kapasitesidir⁹.

Doktrinde kesinliğin, bilinebilirlik veya belirlenebilirlik, güvenilirlik veya değişmezlik, hesaplanabilirlik veya öngörülebilirlik anlamlarına geldiği¹⁰; hukuk normlarının kesinliğinin temel hak ve özgürlüklerin içeriklerinin kesinliğinin sağlanması, yargısal kesinliğin sağlanması ve hukukun kendi içerisinde tutarlılığının sağlanması biçiminde bir kapsamı olduğu belirtilmektedir¹¹. Modern hukuk sistemlerinde bu öngörülebilirlik, yasaların genelliği, yasaların yayımlanması, geriye yürümemesi, açık ve tutarlı olması, fiili/hukuki imkânsızlık taşıyan veya sık sık değiştirilen yükümlülükler getirilmemesi ve yürütmenin yasalarla bağlanması gibi ilkelerle sağlanabilmektedir¹².

⁸ AYM, E.2009/9, K.2011/103, 16/6/2011 (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, E.T. 07.08.2022).

⁹ Mercimek, 99.

¹⁰ Humberto, Ávila, *Certainty In Law*, (Switzerland: Springer International Publishing 2016), 126.

¹¹ Ávila, 77.

¹² Patricia, Popelier, (https://www.researchgate.net/publication/233701447_Five_Paradoxes_on_Legal_Certainty_and_the_Lawmaker E.T. 20.09.2022). Yazar devamla “Paradoks, dikkatlice düşünüldüğünde çelişkili olmadığı ortaya çıkan bir çelişkiyi ima ediyor gibi görünen bir ifadedir. Hukuki kesinliğe ilişkin olarak, peşin hükümlü görüşler aşağıdaki paradokslar çerçevesinde formüle edilebilir: 1) Hukuki kesinlik ilkesi kesinlik isterken, belirsizlik hukuk düzeninin doğal bir parçasıdır. 2) Toplumda insan ilişkilerinin hukuki yönü ne kadar hâkim olursa, mevzuata erişilebilirlik bir yandan temel bir gereklilik, diğer yandan “imkânsız bir görev” haline gelir. 3) Hukuki kesinlik ilkesi ışığında mevzuatın gözden geçirilmesinin kendisi önceden kestirilemez. 4) Objektif belirsizlik (erişilebilirlik), haklı subjektif belirsizliğe yol açar (meşru beklentilere saygı). 5) Bir hukuk kuralının hukuki kesinlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle hukuken geçersiz kılınması, hukuki belirsizliği daha da artırmaktadır.” ifadelerine yer vermiştir.

Hukuki güvenlik kavramı yalnızca ulusal hukuk bakımından değil aynı zamanda uluslararası hukuk bakımından da önem taşıyan evrensel bir kavram haline gelmiştir. Bu nedenle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de önünde gelen uyuşmazlıklarda hukuki güvenliğin ihlal edilmesini adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirmektedir. Elbette Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi sadece ihlal konusunda değerlendirme yaparken değil kendi uygulaması bakımından da bu ilkeyi gözetmekle mükelleftir. Bu sebeple Mahkeme, hukuki güvenlik ilkesinin bir yansıması olan içtihat birliğini sağlayabilmek açısından tedbirler öngörmektedir. Benzer uygulamalar ve arayışlar Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson Hukuku bakımından da geçerlidir.

Hukuk güvenliği¹³, normların öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de yasal düzenlemelerde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerekli kılar¹⁴. Hukuki güvenlik ilkesinin gereklerinden biri de uyuşmazlıkların çözüm noktası olan yargı yerlerince verilen kararlarda aranacak olan istikrar ve uyumdur. Zira benzer hukuki uyuşmazlıklar neticesinde verilen farklı yargı kararları, eşitlik, adil yargılanma, tarafsızlık ve öngörülebilirlik bakımından adalete olan inancı sarsabilecektir.

Bu durumda yargı içtihatları arasında uyum ve istikrar sağlanması gerekmektedir. İchtihat aykırılıklarının giderilmesinin önemine ilişkin Avrupa Hâkimleri Danışma Kurulu (CCJE)'nin 10 Kasım 2017 tarih ve 20 no.'lu görüşünde¹⁵; kanunun eşit ve tek tip uygulanmasının, hukukun genelliğini, kanun önünde eşitliği ve hukuki kesinliği sağlayacağını belirtmiştir. Öte yandan, aynı görüşte, yasanın yeknesak bir şekilde uygulanmasını sağlama ihtiyacı, katı bir uygulama ile hukukun gelişmesini gereksiz yere kısıtlamamalı veya bağımsız yargı ilkesini sorgulanır hale getirmemelidir fikrine yer verilmiştir. Anılan görüşte; kanunun yeknesak biçimde

¹³ Doktrinde hukuki güvenlik ilkesinin gerekleri de şu şekilde sıralanmıştır. 1- Devlet faaliyetleri, önceden öngörülebilir, tahmin edilebilir olmalıdır. 2- Devlet faaliyeti, önceden hukuk kurallarıyla düzenlenmiştir. 3- Hukuk düzeninde mümkün olduğunca hukuki istikrar sağlanmalıdır. 4- İdarenin tek yanlı işlem yapma üstünlüğüne karşı, güvece niteliğindeki kurullarla (bireylere katılma, dinleme ve savunma hakkı gibi haklar tanınarak) birey ile idare arasında denge sağlanmalıdır. 5- İdare, bireyin haklı beklentilerine uygun davranmalıdır. 6- Yasal düzenlemelerde hukuka ve devlete olan güveni zedeleyici hususlardan kaçınılmalıdır. 7- Devlet kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirilebilmesi için hukuk güvenliğinin sağlandığı bir hukuk devleti yaratmalıdır. (Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, *Türk İdare Hukuku*, (Ankara: Seçkin, 2017), 144,145).

¹⁴ AYM, E.2013/67, K.2013/164, 26.12.2013; RG, 27.03.2014, S. 28954

¹⁵ <https://rm.coe.int/opinion-ccje-en-20/16809ccaa5> (E.T. 31.08.2022).

uygulanmasının kanun önünde eşitlik ilkesi için esas olduğu, hukuki belirlilik ve öngörülebilirliğin hukukun üstünlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğu ve hukukun üstünlüğüyle yönetilen bir devlette vatandaşların herkesle aynı muameleyi görmesi gereği vurgulanmıştır. Buradan hareketle varılacak netice ise benzer uyuşmazlıklarda verilen kararlara itimat edilerek kişilerin eylemlerinin yasal sonuçlarını öngörebilmeleridir.

Benzer konularda somut bir gerekçe olmaksızın farklı kararlar verilmesi, eşitlik ve hakkaniyet açısından şüphe doğuracaktır. Yine bu durum hukuk normlarının öngörülebilir olması, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesi anlamına gelen ve evrensel bir hukuk ilkesi olan öngörülebilirlik ilkesini de zedeleyecektir¹⁶. Bu sebeple öncelikle kanun koyucunun anlaşılabilir, açık ve uygulanabilir¹⁷ normlar ihdas etmelidir. Konuya ilişkin olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bir kararında¹⁸ konuya yaklaşımını,

“ ... hukuk, erişilebilir ve öngörülebilir olmalıdır; bir diğer deyişle, hukuk kişiye –hukuki danışmana da başvurarak- davranışlarını yeterli netlikte belirleme imkânı verecek tarzda olmalıdır. ... İç hukuk, bu koşulları yerine getirebilmek için, Sözleşme tarafından garanti altına alınan haklar bakımından, kamu makamlarının keyfi müdahalelerine karşı koruma tedbiri alınmalıdır.” biçiminde özetlemiştir. Bir diğer kararında ise,

“..hukuk devletinin asli unsurları arasında yer alan hukuki belirlilik veya güvenlik ilkesi, hukuki durumlarda belirli bir istikrarı temin etmekte ve kişilerin mahkemelere güvenine katkıda bulunmaktadır. Birbiriyle

¹⁶ Hukuk güvenliği ilkesinin “öngörülebilirliği” sağlayan işleviyle, bireylere devlet ve toplumun diğer üyeleri karşısında sağladığı üç güvence şu şekildedir: İlkesel Güvence: Devletin tüm eylem ve işlemlerinin hukuka uygun olmasının normlarla kural altına alınmasını ifade eder. Kurumsal Güvence: İlke olarak konulan normların, mahkemeler tarafından hukuki uyuşmazlıkların çözümünde kullanılmasını ifade eder. Bu yüzden mahkeme içtihatlarında yaşanan farklılıklar, bu kurumsal güvenceye aykırılık teşkil edebilir. İşlevsel Güvence: İlke olarak konan normların mahkemelerde uygulanıp karara bağlandıktan sonra kararların kamu otoritelerince uygulanmasını ifade eder.(Haşim Özpölat, “Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararlarında Maddi Anlamda Kanun Kriteri”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:33, (Ocak 2018), 616.).

¹⁷ Hukuk kuralları sosyal, ekonomik, tarihi ve kültürel sebeplerle toplumdan topluma değişebilir. Bir hukuk kuralının uygulanabilirliği bu noktada toplumun ihtiyaçlarıyla örtüşmesi, etkili sonuçlar doğurması, çağdaş ve meşru kabul edilmesi gibi etkenlere bağlıdır.

¹⁸ <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-382-Hasan-andChaush-vBulgaria.pdf>. (E.T. 01.09.2022).

uyuşmayan mahkeme kararlarının sürüp gitmesi, yargı sistemine itimadı azaltarak, yargısal bir belirsizliğe yol açabilir”¹⁹ diyerek yargının rolüne işaret etmiştir.

Anayasa Mahkemesi ise hukuki güvenlik ilkesine ilişkin bir kararında²⁰,

“..Hukuk güvenliği, normların öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de yasal düzenlemelerde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerekli kılar. Hukuk Devletinin unsurları doktrinde de belirlenmiş olup, bunlardan konuyla ilgili iki tanesi ‘Hukuki Güvenlik’ ve ‘Belirlilik’ ilkeleridir. Bireyin devlete güven duyması, ancak hukuki güvenliğin sağlandığı bir hukuk devleti düzeninde mümkün olabilecektir. Anayasada öngörülen temel hak ve hürriyetlerin kullanılması ve insan haklarının insan hayatına egemen kılınması için Devlet, bireylerin hukuka olan inançlarını ve güvenlerini korumakla yükümlüdür” denilmiştir.

Hukuk devleti ilkesinin yansıması olan belirlilik ve öngörülebilirlik prensiplerinin somut hale geldiği yargısal kararların istikrarı ise içtihatlar arasında çelişkilerin ve gerekçesiz aykırılıkların olmayışına bağlıdır. Yargısal makamlar açısından ülkedeki içtihat birliğinin sağlanması ve denetlenmesi ise kanun yolları ile mümkün olmaktadır.

II. KANUN YOLU KAVRAMI:

Kanun yolunun amacı, daha elverişli bir hükme ulaşmak olarak adlandırılabilir. Bu ise öncelikle subjektif hakların hukuki himayesi, başka bir deyişle davanın taraflarına ilişkin hakların korunması anlamına gelmektedir. Ayrıca elverişli hüküm ile objektif hukukun korunması da mümkündür. Objektif hukukun korunması ise hukuki birliğin sağlanması, hukuki barış ve güvenliğin temin edilmesi anlamına gelmektedir²¹.

Kanun yolu kavramı geniş ve dar olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır²². Geniş anlamda kanun yolu, aralarındaki uyumsuzluğu

¹⁹ AİHM, Nejdet Şahin ve Perihan Şahin/Türkiye, B. No: 13279/05, 20.10.2011, (<https://kararlarbilgibankasi.gov.tr/>, E.T. 09.09.2022).

²⁰ AYM, E.2015/94, K.2016/27, 7.4.2016 - RG, 03.05.2016, S. 29701.

²¹ Kamil Yıldırım, “Kanun yolu Olarak İstinaf”, *İstinaf Mahkemeleri Uluslararası Toplantı 7-8 Mart 2003*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:52,(Kasım 2003), 72 (tam metin için bkz 285-317)..

²² Uygulamada olağan ve olağanüstü kanun yolları olarak anılmakta olan kanun yolları incelendiğinde henüz kesinleşmemiş kararlara karşı olağan kanun yollarına,

dava biçiminde yargı organı önüne getiren taraflara kanun tarafından tanınan bu dava ile ilgili olarak mahkemece verilen her türlü yargısal kararın tekrar gözden geçirilmesi gerekli ise düzeltilmesini sağlayan hukuki çarelerdir²³. Dar ve teknik anlamda kanun yolu ile mahkemenin dosyadan el çekmesine yol açan nihai kararların doğruluğunun denetimine hizmet edecek şekilde bir daha gözden geçirilmesini sağlayan vasıtalar anlaşılmaktadır. Buna göre ancak nihai kararlara karşı kanun yoluna gidilebilmektedir.²⁴

Dar anlamdaki kanun yolu ile hukuki uyumsuzluk üst mahkemeye aktarılarak ilk derece mahkemesince verilen hükmün denetlenmesi suretiyle hukuka uygunluğunun temini, kararların kesinleşmesinin önlenmesi ve hukuk uygulamasında birlik sağlanması gibi faydalar sağlanmaktadır²⁵. Bunlar, itiraz, istinaf ve temyiz olarak ayrılmaktadır.

A. İtiraz:

İtiraz, henüz kesinleşmemiş olan ve tek hâkim veya mahkeme tarafından verilen kararın, hatalı yahut hukuka aykırı olduğu iddiasıyla, fiilî (maddî) ve hukuki bakımdan üst makam tarafından incelenmesi ve denetlenmesi için yapılan olağan bir kanun yolu başvurusudur. Özetle itirazın konusu, “hüküm” adı verilen son kararlardan önce verilen ve son karara esas teşkil etmeyen “ara karar”lardır. İtiraz ile istinaf farkı da buradan kaynaklanmaktadır. İstinaf, dava bittikten, son karar verildikten sonra gidilebilecek bir yoldur. Buna karşılık itiraz, hükümden önceki safhada, yani dava bitmeden önce başvurulabilecek bir yoldur²⁶.

Ülkemizde İdari Yargılama Usulü Kanunu’nda 18/4/2014 tarihli ve 6545 sayılı Kanunun 19. maddesiyle gerçekleştirilen değişiklikten önce idari yargılama usulünde itiraz, temyiz ve karar düzeltme olmak üzere üç farklı olağan kanun yolu mevcuttu. İtiraz, idare ve vergi mahkemelerince tek hâkim tarafından verilen kararlar ile heyet halinde verilmiş olsa bile kanunda sayılan diğer bazı nihai kararlara karşı gidilebilen bir kanun yolu olarak

kesinleşmiş mahkeme kararlarına karşı ise olağanüstü kanun yollarına başvurulabildiği görülmektedir.

²³ Geniş anlamda kanun yolu niteliği yönünden kanun yolu tanımına uyan eski hale getirme ve yargılamanın yenilenmesi gibi yasada yasa yolu olarak adlandırılmamış yollardır (Ali Rıza Çınar, *Türk ve Alman Ceza Yargılama Hukukunda İstinaf*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2010), 14).

²⁴ Cenk Akil, *İstinaf Kavramı*, (Ankara: Yetkin Kitabevi, 2010), 34,35.

²⁵ Akil, 35.

²⁶ Devrim Aydın, “Ceza Muhakemesi Kanunu’nda İtiraz”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 65, (Temmuz, Ağustos 2006), 64.

öngörülmüştü. İtiraz usulünde bölge idare mahkemesi tarafından söz konusu itiraz üzerine verilen kararlar kesindi. 20.07.2016 tarihinde bölge idare mahkemelerinin faaliyete başlamasıyla birlikte istinaf kanun yolu devreye girmiştir.

B. İstinaf:

Arapça kökenli bir kelime olan istinaf “yeniden başlamak” anlamını taşıyan ve 1876 tarihli Lugat-ı Osmani’de “hukukta bir davaya yeniden bakma” olarak tanımlanan bir kavramdır²⁷. Modern anlamda istinaf kurumunun kökenlerinin, Roma Hukukuna kadar gittiği belirtilmektedir²⁸.

İstinaf ilk derece mahkemesi olarak görev yapan idare ve vergi mahkemeleri ile temyiz incelemesi arasında ikinci derece bir denetim mekanizması olup verilen hükmün hukuki ve maddi açıdan yeniden incelenmesini amaçlamaktadır. Oysa Temyiz mercii yalnızca hukuki denetim gerçekleştirmektedir. Bu durumda istinaf mahkemesi, ilk derece mahkemesi tarafından verilen kararda maddi meselenin tespitinde hata görürse, ilk derece mahkemesinin verdiği kararla bağlı kalmaksızın davaya yeni baştan bakıp, delilleri kendisi değerlendirebilecektir²⁹.

İstinafın temel amacı, dava konusu olay hakkında adilane karar verilmesi, temyiz merciinin iş yükünün hafifletilmesi ve yargılamanın hızlandırılması,

²⁷ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/istinaf> (E.T. 16.08.2022). İstinaf mahkemeleri, Osmanlı Devleti döneminde 1879 yılında yürürlüğe giren Mehakimi Nizamiye Teşkilatı Kanunu’nda da yer almaktaydı.

²⁸ Türk İdare Hukukunun esinlendiği Fransız İdari Yargılama Usulünde 31 Aralık 1987 tarihli İdari Yargı Reformu Yasasıyla idari yargıda istinaf sistemi kabul edilmiştir. Federal Almanya’da ve diğer pek çok Batı ülkesinde (İspanya gibi) idari yargıda istinaf sistemi uygulanmaktadır. Ülkemizde hukuk (HMK md.341 vd.) ve ceza yargılamasında (CMK md. 272 vd.) istinaf kanun yolu kabul edilmiştir (Oğuz Sancakdar, “İdari Yargıda İstinaf Sistemi Üzerine Düşünceler”, <https://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2014/01/4-O%C4%9Fuz-SANCAKDAR.pdf> , 2238, E.T. 02.09.2022).

²⁹ Serkan Çınarlı, *İdari Yargılamada İstinaf*, (Ankara: Seçkin Yayınları, Ocak 2017) s.17-18. Roma –Cermen geleneğince daha önemsiz davalara bakan ve şimdiki sulh mahkemelerinin karşılığı olan “tribun”ler bir tarafa bırakılacak olursa günümüz asliye hukuk mahkemelerini karşılayan “préteur”ler vardı ve bu mahkemelerin kararları istinaf derecesi olan “consul” mevcuttu. Nihai karar mercii ise İmparatordu (Patrick, Vauban, İstinaf Mahkemeleri Uluslararası Toplantı, 7-8 Mart 2003, Türkiye Barolar Birliği, Kasım 2003, 19, 20).

bu suretle hukukun genel ilkelerinden olan adil yargılanma hakkına riayet edilmesi, hukukun geliştirilmesi, içtihat ve hukuk birliğinin sağlanmasıdır³⁰.

Doktrinde istinaf; “Önceden belli ve yargılama usûlüne ilişkin yasal düzenlemelerde adı belirtilmiş, şarta bağlı olmadan ikinci bir hâkimin birincisinin yerine geçerek aynı davayı bütün boyutlarıyla yeniden incelemesi ve birinci hâkimin verdiği kararı onaması veya değiştirmesi”³¹ olarak tanımlanmıştır³². Bir başka tanımda ise “istinaf kanun yolu ilk derece mahkemesince verilen kararlara karşı, bu davada herhangi bir şekilde yer almış olan kişilerin bir üst yargısal mercie başvurarak davanın (uyuşmazlığın) yeniden incelenmesini istemelerine olanak sağlayan bir başvuru (kanun) yolu” olarak değerlendirilmiştir.³³ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere istinaf mahkemesi, ilk derece mahkemesi tarafından yapılan yargılamanın tekrarlandığı, yeniden yapıldığı bir yerdir³⁴. Geniş anlamda istinaf, ilk derece mahkemesinde yapılan yargılamanın söz konusu yargılamadan bağımsız olarak tekrar yapılmasıdır. Bu durumda mahkemenin yargılama sırasında somut olayı değerlendirmek için gerçekleştirdiği her türlü usul işlemi ve delillerin değerlendirilmesi istinaf mahkemesince tekrar gerçekleştirilir. Örneğin konuya ilişkin yeniden bilirkişi raporu aldırılabilir. Dar anlamda istinaf ise ilk derece mahkemesinin yaptığı her türlü işlemi değil sadece hatalı

³⁰ Mustafa Avcı, “İdari Yargıda İstinaf”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 96, (Eylül, Ekim 2011), 182,183.

³¹ Zuhâl Bereket Baş, “İdari Yargılama Hukuku Açısından İstinaf ve Kabulü Sorunu”, *Danıştay Dergisi, Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 94, Ankara, (1998), 94.

³² Alman Medeni Yargılama Usulü Kanunu’nun ilk halinde, istinaf aşamasında, ilk derece mahkemelerinde görülen davalar tümüyle yeni baştan görüldüğü gibi davaya yeni deliller sunulabiliyor, yeni talepler ilave edilebiliyordu. Bu ise hem ilk derece mahkemelerindeki işin baştan savma gerçekleştirilmesine hem ilk derece yargılamanın öneminin azalmasına hem de istinaftaki iş yükünün artmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebeple zamanla kısıtlamalar getirilerek ancak İstinaf aşamasında yeni deliller getirilmesini ilk derece mahkemesindeki dosya ve delillerin değerlendirmesinden sonra gerçekten ihtiyaç duyulursa yeniden delil getirilebilmesi yönünde bir eğilim baş göstermişti. 1.1.2002 yılında gerçekleşen reform sonrası ise esaslı bir birinci derece mahkemesi incelemesi ve kısıtlı bir istinaf uygulamasına dönüş yaşanmıştır (Ekkehard, Becker-Eberhooard, “Medeni Hukukta İstinaf Mahkemeleri - Alman Modeli”, *İstinaf Mahkemeleri Uluslararası Toplantı 7-8 Mart 2003*, Türkiye Barolar Birliği (Kasım 2003), 27 vd .).

³³ Gürsel Kaplan, *Fransız İdari Yargılama Hukukunda Kararlara Karşı Başvuru Yolları*, (Bursa: Ekin, 2016) s.89.

³⁴ Doktrinde ceza muhakemesi açısından istinafın genişletilmiş bir temyiz yolu olduğu yönünde görüşler var olmakla birlikte istinafın temyiz türü veya ara temyiz olarak kabul edilmeyeceği belirtilmiştir (bkz. Oğuz Sancakdar, *İdari Yargılama Hukuku Genel Esaslar*, (Sorubankası Yayınları, 2019) s. 319).

ya da eksik olduğu düşünülen işlemin istinaf mahkemesince yapılması anlamını taşır³⁵.

Hakkında istinafa gidilemeyen kararlar da vardır. Örneğin,

- Konusu beş bin Türk lirasını geçmeyen vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemlere karşı açılan iptal davaları hakkında idare ve vergi mahkemelerince verilen kararlar kesin olup, bunlara karşı istinaf yoluna başvurulamaz (İYUK, md.45/1.)³⁶

- İvedi yargılama usulüne tabi olan dava ve uyuşmazlıklar hakkında verilen nihai kararlar aleyhine de istinaf yoluna başvurulamaz (İYUK, md.45/8)

- Öte yandan Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak baktığı davalar aleyhine de istinafa gidilemez.

- Yürütmenin durdurulması kararları da kesindir. Kanunda yazılı istisnalar dışında ise her konuda istinafa gidilebilecektir.

6545 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği 20.07.2016 tarihine kadar ülkemizde 25 ilde 25 adet bölge idare mahkemesi bulunmaktaydı. 6545 sayılı Kanun ile istinaf uygulamasının başlamasıyla bölge idare mahkemelerinin sayısı azaltılmış ve sayısı dokuza düşürülen her bölge idare mahkemesi bünyesinde birden çok istinaf dairesi açılmıştır³⁷.

İstinaf sisteminin bir tür temyiz olduğu ve kararın hem bölge idare mahkemesinde hem de Danıştay'da iki defa inceleneceği ve zaman kaybı olacağı ve adalete erişimin daha pahalı olacağı (maliyet, ek gider), yargılamanın uzayacağı ve hem yapılacak denetime güvenen ilk derece hâkiminin hem de yapılan yargılamaya güven duyan istinaf mahkemesinin yeterli özeni göstermeyeceği eleştirileri ileri sürülmüştür. Ancak yargılamanın

³⁵ Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer, Cemil Kaya, *Türk İdari Yargılama Hukuku*, 6. Bası (Ankara: Savaş Yayınevi, Ekim 2021) s. 782.

³⁶ 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu Ek madde 1 uyarınca Hazine ve Maliye Bakanlığınca 2022 yılı için idari yargıda parasal sınırların yeniden değerlendirilmesi oranı %36,2 olarak belirlenmiştir. Bu değerlendirilme oranına göre 2022 yılı idari yargıda parasal sınırlar; istinaf için 9.000 TL, temyiz için ise 261.000 TL olmuştur.

³⁷ Hüseyin Bilgin, *Bölge İdare Mahkemelerinin Kararları Arasındaki İçtihat Farklılığı* (Ankara: Seçkin, 2021), 27 (Kitapta yediye düşürüldüğü belirtilmekte olup Ankara, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Konya ve Samsun Bölge idare mahkemelerinin bulunduğu belirtilmiştir. Söz konusu mahkemelere Adana ve Bursa Bölge İdare Mahkemeleri ilave edildiğinden sayı güncellenmiştir).

kısa olması değil, adil ve güvenli olması önemli olacak³⁸, ilk derece mahkemesi kararlarına karşı iki dereceli bir kontrol mekanizması oluşturulması ile bir kararın birisi üst olan iki ayrı yargı organınca denetlenmesinin daha sağlıklı ve doğru karar verilmesi ihtimalini güçlendirecek ve adil yargılanma sağlanmış olacaktır. Bu gerekçelere ek olarak istinaf mahkemelerinin belli merkezlerde bulduklarından ilk derece mahkemelerine göre yerel baskılardan daha uzak olduğu hususu vurgulanarak bu eleştirilerin doğru olmadığı savunulmuştur³⁹.

1. İstinaf Mahkemelerinde İçtihat Farklılıklarının Giderilmesi

İstinaf mahkemelerine ilişkin olumsuz eleştiriler yöneltirken birden fazla bölge idare mahkemesinin bünyesinde kurulu dava dairelerinin bulunmasının içtihat farklılığına yol açabileceği eleştirisi de getirilmiştir. Olası içtihat aykırılıklarının giderilebilmesi bakımından yasal düzenleme yapılmadan önce doktrinde bu durum değerlendirilerek Danıştay'da içtihadı birleştirme kararı yoluyla sorunun çözümü mümkün hale getirilmek suretiyle söz konusu eleştirinin bertaraf edilebileceği savunulmuştur⁴⁰.

İstinaf kanun yolunun kabul edilmesiyle birlikte bu görevi yerine getiren daireler tarafından kesin nitelik arz eden kararlar verilebilmektedir. Bu durum ise aynı ya da benzer konularda farklı bölge idare mahkemelerince farklı kararlar verilmesi riskini doğurmaktadır. Zira aynı ya da benzer konularda farklı kararlar verilmesi hukuki güvenlik ilkesine ve adalet fikrine olan güveni sarsacaktır.⁴¹ 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri

³⁸ "... idari yargıda zaman yönetiminin amacını belirlemek lazım. Amaç, davaları daha hızlı sonuçlandırmak değil; adil yargılamayı gerçekleştirmek olduğuna göre esasında bu amacı gerçekleştirmek için her şeyin bir araç olduğunu kabul etmek lazım. O yüzden de hızı, mutlaka uyulması gereken bir nokta olarak ön plana çıkartmak değil; araç niteliği üzerinde durup o çerçevede işleyip adil yargılamaya katkısı yanında, sakıncalarını da dikkate alarak değerlendirmek gerekebilir...AİHM makul süreyi tespite ilişkin değerlendirmeyi yaparken temel olarak üç kriteri ele almaktadır: 1) Davanın karmaşıklığı, 2) Yargılama sırasında başvuru tutumu ve 3) Yetkili makamların tutumu. Mahkeme, bunları bir bütün olarak değerlendirmekte, tek başına kriter olarak kullanmamaktadır. Aydın Gülan, "Mühendislik Bilimlerinin İş Akış İyileştirmeleri İçin Kullandığı 'Kısıtlar Teorisi' Yaklaşımıyla İdari Yargıda Zaman Yönetimine Bir Bakış", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, (2019), 23.

³⁹ Sancakdar, 2247.

⁴⁰ Sancakdar, 2246.

⁴¹ Hüseyin Bilgin, "Bölge İdare Mahkemesi Kararları Arasındaki Aykırılık ve Uyuşmazlığın Giderilmesi Sorunu", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, , Sayı 3 (2021), 643.

Hakkında Kanun'un 3/C maddesinde yapılan düzenleme ile Bölge İdare Mahkemesi Başkanlar Kurulu'na⁴²; benzer olaylarda bölge idare mahkemesi dairelerince verilen kesin nitelikteki kararlar arasında veya farklı bölge idare mahkemeleri dairelerince verilen kararlar arasında aykırılık veya uyuşmazlık bulunması halinde resen veya ilgili bölge idare mahkemesi dairelerinin ya da istinaf yoluna başvurma hakkı bulunanların bu aykırılığın veya uyuşmazlığın giderilmesini gerekçeli olarak istemeleri üzerine istemin uygun görülmesi halinde kendi görüşlerini de ekleyerek konuyu Danıştay Başkanlığı'na iletme görevi verilmiştir⁴³.

2576 sayılı Kanunun düzenlemesine göre bölge idare mahkemesi kararları arasındaki aykırılığın veya uyuşmazlığın giderilmesine karar verilebilmesi için aşağıdaki dört koşulun birlikte bulunması gerekmektedir:

1. Benzer olaylar hakkında bölge idare mahkemeleri istinaf dairelerince birbirine aykırı kesin nitelikte kararlar verilmelidir.

2. Farklı kararlar nedeniyle aykırılığın giderilmesi yönünde gerekçeli bir talep olmalıdır.

⁴² 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun'un 3. maddesinde bölge idare mahkemelerinin başkanlık, başkanlar kurulu, daireler, bölge idare mahkemesi adalet komisyonu ve müdürlüklerden oluşacağı, bu mahkemelerde biri idare diğeri vergi olmak üzere en az iki daire bulunacağı ve gerekli hallerde dairelerin sayısı, Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hâkimler ve Savcılar Kurulunca artırılıp azaltılabileceği belirtilmiştir.

⁴³ Söz konusu hükmün gerekçesi: "Maddeyle, 2576 sayılı Kanunun 3/C maddesinde değişiklik yapılmaktadır. Aynı veya farklı bölge idare mahkemesi dairelerince benzer olaylarda verilen kesin nitelikteki kararlar arasındaki aykırılık veya uyuşmazlıkları giderme görevi hâlihazırda Danıştay İçtihatları Birleştirme Kuruluna verilmiştir. Bu Kurul, 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun 18 inci maddesi uyarınca Danıştay Başkanı, Başsavcı, başkanvekilleri, dava daireleri başkanlar ve üyelerinden oluşmaktadır. Kurul, geniş katılımlı yapısı sebebiyle sık toplanamamakta ve toplandığı zamanlarda Danıştay'ın diğer kurulları ve dava daireleri çalışmamaktadır. Ayrıca, Kurulun karar vermesi için Kanunda herhangi bir süre de öngörülmemiştir. Belirtilen nedenlerle söz konusu uyuşmazlıkların çözümlenmesi, beklenen süratte gerçekleşmemekte ve Danıştay'ın diğer kurulları ile dava dairelerinin işleyişinde aksaklıklar ortaya çıkmaktadır. Maddeyle, aynı veya farklı bölge idare mahkemesi dairelerince benzer olaylarda verilen kesin nitelikteki kararlar arasındaki aykırılık veya uyuşmazlığın giderilmesine ilişkin gerekçeli istemlerin, uyuşmazlığın konusuna göre Danıştay idari veya vergi dava daireleri kurullarınca üç ay içinde karara bağlanacağı hüküm altına alınmaktadır. Aykırılık veya uyuşmazlığın giderilmesine ilişkin olarak verilen kararlar kesin nitelikte olacaktır." biçiminde açıklanmıştır (<https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2-2215.pdf>, madde 7, E.T. 22.08.2022).

3. Başkanlar kurulunca talep üzerine kararlar arası aykırılığın giderilmesi yönünde karar alınmalıdır.

4. Aykırılığın giderilmesi konusu Danıştay ilgili kurulunca kabul edilmelidir⁴⁴.

Her ne kadar aynı bölge idare mahkemesine bağlı dairelerin arasında yahut farklı bölge idare mahkemeleri arasında oluşabilecek içtihat farklılıklarını gidermek üzere izlenecek yol haritası konusunda belirsizliği ortadan kaldırmış olsa da bahse konu düzenlemenin yeterliliği tartışmalıdır. Öncelikle davanın taraflarınca mevcut içtihat farklılıkları/aykırılıklarının her zaman bilinebilir olmadığı açıktır. Öte yandan verilecek kararın doğrudan somut davayı etkilemeyeceği durumlarda ise davanın taraflarının bu durumu zaman ve emek kaybı olarak görmeleri söz konusu olabilecektir. Bu durumda içtihat farklılıklarının/aykırılıklarının giderilebilmesi yoluna daha çok yargı mercilerince resen başvurulması söz konusu olacaktır.

2. İstinaf Mahkemelerindeki İctihat Farklılıklarının Giderilmesi İçin Alternatif Çözüm Önerilerinin Değerlendirilmesi

İctihat farklılıklarının giderilmesi hususunda mevcut uygulamalara ve önerilere geçmeden doktrinde de sıkça üstünde durulduğu üzere içtihat birliğini sağlayabilmek için daha önceden verilmiş yargısal hükümlere tam bir açıklıkla erişilebilmesinin önemine vurgu yapmak gerekmektedir. Hukuk kuralları, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Yargı kararları da mevcut değişimlere uyum sağlamak zorundadır. Hatta hukuk normlarının gelişmeleri geç takip ettiği yahut hızla farklılaşan teknolojik ve kültürel değişimlere yabancı kaldığı durumlarda dahi yargı yerlerinin yasal sınırlar dairesinde kalmak koşuluyla mevcut uyumsuzluğu çözmesi, başka bir deyişle yasa koyucuya yol göstermesi gerekebilmektedir. Bu husus özellikle daha genç ve kodifiye edilmemiş bir hukuk dalı olan idare hukuku açısından kendisini daha yoğun göstermiştir. Fakat içtihatlar bakımından gözetilmesi gereken ölçütlere bakıldığında soyut bir nitelik taşıması ve uygulama birliği oluşturabilecek nitelik taşıması önem arz etmektedir. İşte tam bu noktada davaya ilişkin konuda daha önce verilmiş ilgili yargı kararlarının bilebilir olması önem taşır⁴⁵. Esasen bir gelenekler hukuku olarak adlandırılabilir Anglosakson hukuk sistemlerinde, yargı kararlarının gerekçeli ve içeriğinin

⁴⁴ Bilgin, 645.

⁴⁵ Murat Sezginer, "İdari Yargıda İstinaf İncelemesinin Esasları ile İstinaf Uygulamasında İctihat Ayrılıkları Sorunu ve Çözüm Yolları", *150. Yıl Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu 10 - 11 Mayıs 2018*, Danıştay Yayınları No. 99: 130.

ulaşılabilir olmasına oldukça önem verilmiştir. Benzer bir yapının özellikle Anglosakson hukuk sisteminin etkisiyle Fransa'da da mevcut olduğu belirtilmelidir⁴⁶. Ülkemizdeki durum incelendiğinde ise yargı kararlarının bir kısmının kamuya açık olduğu görülmektedir⁴⁷. Doktrinde önemli olanın kararların her zaman birebir tekrarlanması olmadığı, daha önce verilen mahkeme kararlarının değerlendirildiğinin kararda yer almasının gerekli ve yeterli olduğu belirtilmiştir⁴⁸. Hukuk sistemlerinin değişimlere ayak uydurabilmesi için hep aynı tip kararı vermek değil; o karardan ayrılmayı haklı kılan olay özellikleri varsa bunu gerekçelendirmek ve somut olaya özgü farklılıkları yahut toplumsal gelişmeleri de ortaya sermektir. Dolayısıyla bunu bir birliği sağlamak değil; bilinirliği sağlamak ve yargı kararında da bu bilinirliği göstermek biçiminde değerlendirmek mümkündür.

a. İstinaflar Kurulu

Fransa'da aynı bölümde görev yapan mahkemeler arasında karar ve içtihat farklılığı ortaya çıktığında Fransız idari yargı sisteminde mahkeme başkanları kendi aralarında toplantı yaparak kendi mahkemelerindeki üyeler ile yaptıkları toplantı sırasında ortaya çıkan görüşler ve düşünceleri iletmekte ve neticede üst heyet olarak ortak bir sonuca ulaşılmaktadır. Öte yandan Fransız idari yargı sisteminde aynı konuda, birden fazla karar çıkması söz konusu değildir. Zira aynı konuda aynı bölüm içerisinde görev yapan mahkemelerde birden fazla dava açıldığında, bu konu öncelikle her mahkeme tarafından kendi içerisinde tartışılmakta, tartışmada ortaya çıkan görüşler mahkeme başkanları tarafından, başkanların kendi aralarında yaptıkları toplantıya aktarılmakta ve bu toplantı sonucunda tek bir karara

⁴⁶ Ahmet Akbaba, "Fransız İdari Yargı Sistemine Bir Bakış", Ankara Barosu Dergisi, Sayı 2, (Nisan 2014): 441.

⁴⁷ Bu durum içtihat veri tabanlarının yüksek ücretler karşılığında satışına başlanmasına sebebiyet verdiği gibi kimi zaman uyumsuzluklarda emsal olarak sunulan kararların varlığı ya da olayın niteliği nedeniyle somut uyumsuzluğa uygulanabilirliği hakkında şüpheye düşen tarafın incelemesi veya farklı nitelikteki kararlara ulaşabilmesi bakımından savunma hakkına da kısıtlayabilmektedir. Oysa çeşitli ülkelerde mevcut kararların analizine dayalı oluşturulan yapay zekâların iddia, savunma ve hüküm makamı olarak kullanılması noktasında denemeler yapılmaya başlanmıştır (bkz. Oğuz Gökhan Yılmaz, "Yargı Uygulamasında Yapay Zekâ Kullanımı- Yapay Zekâ Hâkim Cübbesini Giyebilecek mi?". *Adalet Dergisi*, Sayı 66, (Mayıs 2021), 379-415).

⁴⁸ Aydın Gülan, "Ülkemizde Kanuni Düzenlemeleri Sonrasında İstinaf Kanun Yolu Hakkında Yeniden Farklı Düşünmek", *Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu: 148. Yıl Danıştay ve İdari Yargı Günü 148. Yıl Sempozyumu*, Danıştay Yayınları No: 91, (10 Mayıs 2016 Ankara), 25-26.

varılmaktadır⁴⁹. Benzer bir yöntem doktrinde Türk Yargısı açısından da tartışılmış ve bölge idare mahkemeleri arasındaki olası içtihat farklılıklarının önlenmesi için zorunlu “istinaflar kurulu” toplantılarının çalışmaları düzenli, etkin ve verimli bir işleyişe tâbi kılınabileceği ifade edilmiştir⁵⁰. Gerçekten de yapılacak bir düzenleme değişikliği ile yalnızca resen veya ilgili bölge idare mahkemesi dairelerinin ya da istinaf yoluna başvurma hakkı bulunanların değil, örneğin meslek odaları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sendikalar gibi ilgiler tarafından içtihat aykırılığı yahut içtihat farklılığı iddialarının belli sürelerde ve belli gündemlerle toplanacak İstinaflar Kurulu’na başvurabilmelerinin önü açılacaktır. Öte yandan söz konusu Kurul tarafından alınacak kararların bağlayıcı olması ve işbu karara karşı kurul üyelerinin konuyu Danıştay’da görüşülmek üzere başvuru yapabilmesi düşünülebilecektir⁵¹. Bu sayede hem kurulun etkinliği artacak hem de Danıştay’ın iş yükü azalacaktır.

Esasen Fransız uygulamasında Paris İdare Mahkemesince benimsenen hakem hâkimlik modelinde kanunda yer almamasına karşın aynı bölüm içerisinde görev yapan mahkemeler arasında ortaya çıkan farklı kararları takip ederek konuya ilişkin çözüm önermesi ve içtihat birliği oluşturmak noktasında etkin rol oynamaları söz konusu olmaktadır. Bu durumda Fransa’da tek hâkim tarafından yerine getirilebilen bu görevin ülkemizde bir kurul tarafından yerine getirilemeyeceği düşünülemeyecektir.

⁴⁹ Akbaba, 440.

⁵⁰ Oğuz Sancakdar, “İdari Yargı İstinaf Sistemindeki Olası Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Danıştay ve İdarî Yargı Günü Sempozyumu: 148. Yıl Danıştay ve İdarî Yargı Günü 148. Yıl Sempozyumu*, Ankara, Danıştay Yayınları No:91, (10 Mayıs 2016), 40.

⁵¹ Nitekim Fransız uygulamasında somut olay değerlendirmesi içermemek şartıyla, idare ve vergi mahkemeleri görülmekte olan bir davada karar vermeden önce davada uygulanacak yeni bir hukuki düzenlemenin kapsam veya yorumunda ciddi zorlukla karşılaşmaları halinde, bekletici mesele yoluyla dava hakkında Conseil d’Etat’dan yargısal görüş alınabilmektedir. Görüşü istenen ilgili dava dairesi bu talebi inceleyerek en çok üç ay içinde yargısal görüşünü tespit eder; resmi internet sitesinde yayımlar ve ilgili mahkemeye gönderir. Hatta söz konusu görüş Resmî Gazete’de yayınlanabilir. Yargısal görüş alınmak suretiyle verilen kararlar kesin olup, bu kararlara karşı kanun yollarına başvurulamaz. Bu görüş esasla ilgili olmadığından, hükmün yorumu olduğundan “ihsas-ı rey” kabul edilemez (https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/yayinlar/dergi/08_02_2019_015735.pdf, 43, 44.).

b. Yargısal Görüş

Öte yandan içtihat aykırılıklarını giderebilmek için Fransa'daki "yargısal görüş (avis contentieux)" mekanizmasının getirilebileceği belirtilmiştir⁵². Ön karar olarak da Türkçeye çevrilebilen bu sistemde dava devam ederken mahkeme tarafından, bir hükmün yorumu yahut izlenecek yol konusunda temyiz merciinden yargısal görüş istenmektedir⁵³. Yargısal görüş, usul ekonomisi ve içtihat birliğinin sağlanması açısından faydalı bir müessese olarak görülmektedir. Fransa'da yargısal görüşün uygulanabilmesi için şart, idare mahkemesi veya idari istinaf mahkemesinde görülen bir davada uygulanacak hukuk kuralının yeni olması ve daha önce bu kuralın uygulanması suretiyle karara bağlanmış ve istinaf mahkemesinin veya temyiz merciinin denetiminden geçmiş bir uyuşmazlık olmamasıdır⁵⁴. Yine uyuşmazlığa uygulanacak söz konusu hukuk kurallarının yorumunda "ciddi" bir güçlük yaşanması ve uyuşmazlığa uygulanacak kuralın çok sayıda uyuşmazlığa yol açmış bulunması ya da buna yol açacak nitelikte bulunması halinde yargısal görüş alınabileceği belirtilmektedir⁵⁵. Söz konusu yöntemin ülkemizde uygulanabilmesi için elbette öncelikle bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulacaktır. Ancak ülkemiz idari yargısının kendi dinamikleri içerisinde öncelikle bu sistemin işleyişine değinmek gerekecektir. Bu durumda ilk olarak alınacak görüşün "yargısal" mı yoksa "danışma" maksatlı bir görüş mü olacağı netleştirilmelidir. Nitekim bu husus görüşün bağlayıcılığı

⁵² 1987 yılından itibaren Fransız Hukukunda yer almaya başlayan ve "yargısal uyuşmazlık ile ilgili görüş" veya kısaca "yargısal görüş" olarak Türkçeye çevrilebilecek olan "avis contentieux" kurumu ile, idare ve idari istinaf mahkemelerinin (*les cours administratives d'appel*) bakmakta oldukları uyuşmazlıklara uygulayacakları nesnel hukuk kurallarının geçerliliği ve anlamı konusunda tereddüde düşmeleri halinde Conseil d'État'a (Fransız Devlet Şûrası) başvurarak kendisinden konuya ilişkin olarak aldıkları "görüş" kastedilmektedir." Gürsel Kaplan, "Görüş (Avis Contentieux) Kurumu", *Danıştay Dergisi*, Sayı: 119(2008), 1-12 (<https://www.idare.gen.tr/kaplan-avis.htm> E.T. 25.08.2022); Gülan, "Ülkemizde Kanuni Düzenlemeleri...", s.25,26.

⁵³ Sancakdar, 43, 44.

⁵⁴ Fransız İdari Yargılama Kanunu 3. Bölüm (madde L113-1) de "Yeni bir hukuki meseleye dair, ciddi bir zorluk taşıyan ve çok sayıda uyuşmazlıktan kaynaklanan bir talebi karara ortaya çıkan bir dava dilekçesi hakkında hükümden önce, idare mahkemesi ya da istinaf mahkemesi, kanun yolu açık olmayan bir kararı bağlamadan önce, dava dosyasını Danıştay'a gönderebilir. Danıştay, somut meseleyi üç ay içerisinde inceler. Danıştay'ın görüşünü bildirmesine kadar veya görüşünü bildirmezse de bu sürenin bitimine kadar, esasa dair verilen tüm kararlar ertelenir." denilmiştir (<https://www.legifrance.gouv.fr> E.T. 16.09.2022).

⁵⁵ Kaplan, (<https://www.idare.gen.tr/kaplan-avis.htm> E.T. 25.08.2022).

noktasında etkili olacaktır. Eğer görüşün bağlayıcı olduğuna karar verilirse aslında Danıştay sonradan yapacağı temyiz incelemesini baştan yapmış olacaktır. Ön temyiz olarak adlandırılrsa dahi Danıştay'ın böyle bir karar verebilmesi ancak tüm dosya içeriğine vakıf olması ile mümkündür. Bu ise hem Danıştay'ın iş yükünü artıracak hem de dosyanın hangi safahatında bu yönetime başvurulabileceği, dosyada bir eksiklik görülürse nasıl hareket edileceği gibi sorunları ortaya çıkaracaktır. Yine Danıştay'a böyle bir görevin bağlayıcı olmaksızın ve sadece hükmün yorumlanması yahut daha önce benzer konularda verilmiş kararlara ulaşılabilmesi veya kararlar arasında mevcut çelişkiyi giderebilmek maksadıyla verilmesi halinde dahi mahkemelerin bu görüşü ne kadar süreyle beklemesi gerektiği belirtilmelidir. Kaldı ki mevcut iş yükü karşısında Danıştay'ın söz konusu talepleri kısa sürede çözüme kavuşturması mümkün görünmemektedir. Öte yandan Danıştay'ın görüşünün bağlayıcı olmadığı kabul edilirse ilk derece mahkemelerinin Danıştay'ın görüşünün hilafına hareket edebilmeleri ihtimali de düşüktür. Yine Danıştay'ın verdiği görüşe karşın temyiz aşamasında herhangi bir sebeple görüş değiştirmesi durumunda mahkemeler nezdinde güvensizlik oluşması da muhtemeldir. Bu sebeple istinaf mahkemelerinden beklenen fayda görülüp Danıştay'ın iş yükü gerçek anlamda azaltılmadan bu kurumun ülkemiz açısından uygulanabilirliği tartışmaya açıktır. Bahse konu kurum ile pilot karar ve grup dava kavramlarının aynı ya da farklı kavramlar olup olmadığı hususunun da tartışılması yerinde olacaktır.

c. Pilot Karar

Bu noktada içtihat farklılıklarını gidermek üzere kullanılacak yöntemlerden bir diğeri olan pilot karar uygulaması incelenmelidir. AİHM, pilot dava uygulamasında aynı kök nedenden kaynaklanan davalardan birini, benzerlerini kapsayacak şekilde genel ve ortak çözüm için seçerek çözüme ulaştırmaktadır. Bu kararda Mahkeme belirli bir konuda Sözleşme'nin ihlal edilip edilmediğini, ihlal mevcut ise temelinde yatan ulusal hukuk kapsamındaki işlev bozukluğunu belirlemeyi, sözleşmecî devlete söz konusu soruna ilişkin çözüm önerisi getirmeyi ve benzer durumlara ilişkin bir iç hukuk yolunun yaratılmasını sağlamayı amaçlamaktadır⁵⁶.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tekrarlanan ihlallere ilişkin olarak hem etkinliği artırmak hem de iş yükünü azaltmak gayesiyle 2004 yılından bu yana pilot karar uygulaması gerçekleştirmektedir. Bu yöntemle

⁵⁶ https://www.echr.coe.int/documents/pilot_judgment_procedure_eng.pdf (E.T. 12.09.2022).

üye devletlerin sistematik ve yapısal sorunlardan kaynaklanan başvurularına çözüm getirebilmek amaçlanmıştır. Pilot karar yöntemi Sözleşme hükümlerinde değişikliğe gidilmeksizin önce Bakanlar Komitesinin tavsiye kararlarıyla uygulanabilir bulunmuş ve 2011 yılında İçtüzüğe eklenen 61. madde ile yapısal sorunlardan kaynaklanan şekilde mükerrer davalara sebebiyet veren hususlar tespit edilerek ilgili Devletlere bu sorunları ortadan kaldırma konusunda yükümlülük getirme tekniği olarak geliştirilmiştir. Özünde, mevzuat ya da uygulamadaki sorunlardan kaynaklı çok sayıda bireysel başvuru, AİHM tarafından pilot karar usulü ile karara bağlanabilir. Bu usulde AİHM'in görevi yalnızca ihlal kararı almak değil aynı zamanda başvurulara neden olan sorunu tespit ederek çözüm konusunda Sözleşmecî Devlete açık bir biçimde işarette bulunmaktır. Bu durumda pilot kararların sistematik veya yaygın ihlallere yönelik olduğu ve bu ihlalin giderilmesi noktasında reform ihtiyacını gündeme getirdiği açıktır⁵⁷.

Doktrinde⁵⁸ pilot karar türleri de incelenmiş ve tam pilot karar/açık pilot karar (AİHM'in pilot karar yönteminden açıkça bahsettiği, yapısal sorunları tespit ettiği ve yapısal sorunların çözümünü kararın hüküm kısmında gösterdiği kararlar), yarı pilot karar/örtülü pilot karar (açıkça pilot karar yönteminden bahsedilmeyen, karar gerekçesinde kanun değişikliğinin gerekliliğinden bahsedilen kararlar) kavramlarından söz edilmiştir. Son olarak, gerekçesinde yapısal reform gerekliliğinden bahsedilen kararlar pilot karar olmasa da, gerekçesi itibariyle "pilot karar benzeri" kararlar şeklinde adlandırılmıştır.

⁵⁷ Leyla Nur Oduncu, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü", *İnsan Hakları Yılığ*, Cilt 38, (2020), 84-87. "AİHS'in "Kararların bağlayıcılığı ve infazı" başlıklı 46. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında yer alan hüküm şöyledir: "1. Yüksek Sözleşmecî Taraflar, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler. 2. Mahkeme'nin kesinleşen kararı, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne gönderilir." Söz konusu hüküm gereğince üye devletin karar doğrultusunda iç hukukta gerekli düzenlemeleri yapması ve uyumsuzlukları da bu karar doğrultusunda çözülmesi gerekmektedir. Bu durumda sadece pilot davaya konu uyumsuzluk açısından tazminatı davacıya ödenmesi yeterli değildir. Hakkında ihlal kararı verilen üye devletin, Bakanlar Komitesi denetiminde dava konusu sorunu ortadan kaldıracak tedbirler alması gerekecektir (Barnadette Rainey, Pamela McCormick, Clare Ovey, *The European Convention on Human Rights*, (New York: Oxford, 2010) , 43).

⁵⁸ İsmail Köküarı, "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması", *Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı 3-4 (2019), 187-190.

Söz konusu yönetime ilişkin en önemli tartışma konularından birisi de ilgili devletin pilot kararda belirtilen genel tedbirleri kendisine verilen sürede yerine getirmemesine rağmen AİHM'in derdest başvurularda "kayıttan düşürme" kararları vermesidir⁵⁹. İlgili devlet tarafından pilot karar icra edilmemesine, dolayısıyla Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemesine rağmen derdest dosyalar hakkında kayıttan düşürme kararları verilmektedir⁶⁰. AİHM, pilot dava ile verilen karara uygun davranılacağı varsayımından hareketle ve konu hakkında verilmiş kararlar gereği benzer olaylarda da ihlal olduğunun anlaşılması gerektiğinden hareket etse de uygulamada bu durum üye devlet açısından kazanç olarak görülebilmekte değişiklik talepleri ertelenebilmektedir.

Pilot dava uygulamasının iç hukuktaki yeri incelendiğinde öncelikle Anayasa Mahkemesi⁶¹ tarafından bu yönetime başvurulduğu görülmektedir⁶². Pilot karar uygulamasına ilişkin yöntemler Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 75. maddesinde yer almış⁶³ ve 81. maddede söz konusu kararın Resmi Gazete'de yayımlanacağı belirtilmiştir.

⁵⁹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre AİHM, feragat, sulh gibi nedenlerle veya başvurunun sürdürülebilmesi için haklı bir neden bulunmuyorsa yargılamanın her aşamasında başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verilebilir.

⁶⁰ Oduncu, 110,111.

⁶¹ Anayasa Mahkemesinin Mahkeme kararlarını izleyerek içtihadın geliştirilmesi ve tanıtımı için çalışmalar yapmak, içtihat farklılıklarının önlenmesine yönelik önerilerde bulunmak ve bu amaçlarla istatistikler ve araştırma raporları hazırlamakla Araştırma ve İçtihat Birimi mevcuttur.

⁶² Örneğin, Anayasa Mahkemesi'nin, B. No: 2016/5903 no'lu kararı, Anayasa Mahkemesi'nin B. No: 2021/58970 konusunda vermiş olduğu hükümler (https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/_E.T.02.08.2022).

⁶³ MADDE 75- (1) Bölümler, bir başvurunun yapısal bir sorundan kaynaklandığını ve bu sorunun başka başvurulara da yol açtığını tespit etmeleri ya da bu durumun yeni başvurulara yol açacağını öngörmeleri hâlinde, pilot karar usulünü uygulayabilirler. Bu usulde, konuya ilişkin Bölüm tarafından pilot bir karar verilir. Benzer nitelikteki başvurular idari mercilerce bu ilkeler çerçevesinde çözümlenir; çözümlenmediği takdirde Mahkeme tarafından topluca görülerek karara bağlanır.

(2) Bölüm, pilot karar usulünü resen, Adalet Bakanlığının ya da başvuruğunun istemi üzerine başlatabilir.

(3) Pilot karar uygulaması için seçilen başvuru, gündemin öncelikli işleri arasında sayılır.

(4) Bölüm pilot kararında, tespit ettiği yapısal sorunu ve bunun çözümü için alınması gereken tedbirleri belirtir.

(5) Bölüm pilot kararlarla birlikte, bu karara konu yapısal soruna ilişkin benzer başvuruların incelenmesini erteleyebilir. İlgililer erteleme kararı hakkında bilgilendirilirler. Bölüm, gerekli gördüğü takdirde ertelediği başvuruları gündeme alarak karara bağlayabilir.

Anayasa Mahkemesi tarafından kullanılan bir diğer karar yöntemi ise toplu karardır. Toplu karar ile yapısal veya benzer sorundan kaynaklanan çok sayıdaki başvuru tek bir dosya içerisinde incelenir ve her başvuru, kabul edilebilirlik ve esas açısından ayrı ayrı değerlendirilir. Mahkemenin kararı tüm başvurucuların ad ve soyadını kapsar. Pilot karar usulünü içeren İçtüzüğü'nün 75. maddesinde, benzer nitelikteki başvuruların idari mercilerce yapısal bozukluklara ilişkin Anayasa Mahkemesince belirlenen ilkeler çerçevesinde çözümleneceği; çözümlenmediği takdirde ise Mahkeme tarafından topluca görülerek karara bağlanacağı belirtilmiştir⁶⁴. Söz konusu yöntem AİHM tarafından da kullanılmaktadır.

Pilot karar uygulamasının idari yargı açısından geçerli olabilmesi, tüm yönleriyle bu kurumu ele alacak bir düzenlemeye gidilmesi gerektiği açıktır. Bu durumda öncelikle pilot davanın tanımlanması, başvurabilme şartlarının kesinleşmesi gerekecektir. Öte yandan çok sıkı süre şartları taşıyan idari yargılama usulünde açılan bir pilot davanın sonuçlarının beklenmesi noktasında hak kayıplarının yaşanmaması için düzenlemeler yapılması gerekecektir. Bu durumda pilot dava açılacak olur ise ilgili/benzer nitelikteki davalar açısından bu davanın bekletici mesele yapılması düşünülebilir. Ne var ki pilot dava uygulaması idari yargının iş yükünü gerçekten azaltabilme ihtimali bulursa da anayasal güvenceye sahip hak arama özgürlüğünün sınırlanması olarak değerlendirilmemesi için kayıttan düşme kararları

⁶⁴ Köküarı, 193,194. (Söz konusu çalışmada devamla *actio popularis*'ten de bahsedilmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi tarafından söz konusu müessese kabul edilebilir bulunmamıştır. Nitekim Yüksek Mahkeme tarafından verilen 2015/15977 sayılı bireysel başvuru kararında “*Anayasa Mahkemesi toplumun menfaatinin korunmasını amaçlayan ve halk davası (actio popularis) olarak isimlendirilen başvuruların bireysel başvuru hakkı kapsamında kabul edilmediğini pek çok kez vurgulamıştır (Tezcan Karakuş Candan ve diğerleri, B. No: 2014/5809, 10/12/2014, § 21; Mahmut Tanal, B. No: 2014/11368, 23/7/2014, § 20; Liberal Demokrat Parti, B. No: 2014/11268, 23/7/2014, § 18). 30/3/2011 tarihli ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 46. maddesinin (1) numaralı fıkrası uyarınca bir kişinin Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda mağdur statüsüne sahip olabilmesi için başvuruya konu edilen ve ihlale yol açtığı ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmali nedeniyle güncel ve kişisel bir hakkının doğrudan etkilenmiş olması gerekir. Bir başvurunun kabul edilebilmesi için başvuru sadece mağdur olduğunu ileri sürmesi yeterli olmayıp ihlalden doğrudan etkilendiğini yani mağdur olduğunu göstermesi veya mağdur olduğu konusunda Anayasa Mahkemesini ikna etmesi gerekir (Mahmut Tanal, § 34; Ayşe Hülya Potur, B. No: 2013/8479, 6/2/2014, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, E.T. 03.08.2022).” ifadelerine yer verilmiştir. Bu sebeple çalışmamız kapsamında söz konusu dava biçimine değinilmemiştir.).*

verilememelidir. Elbette AİHM ve Anayasa Mahkemesi kendi dinamikleri çerçevesinde ve buldukları konum itibarıyla yapısal değişiklikler yapılması için yönlendirmeler yapabilecektir. Netice olarak içtihat birliği oluşturabilmek ve mahkemelerin iş yükünü azaltabilmek açısından pilot karar yöntemi etkili sonuçlar doğurabilmektedir.

d. Grup Dava

Pilot karar uygulamasıyla oldukça benzer bir uygulama da grup dava uygulamasıdır. Münih Havaalanı projesinin yapımına ilişkin planlar hakkında binlerce idari dava açılmasından sonra mahkemenin bu davalardan birkaç tanesini emsal dava seçip görmeye başlaması diğer davaları ise durdurmasıyla Almanya’da ortaya çıkan grup dava uygulaması ise özellikle menfaat ihlalinin yeterli görüldüğü büyük projelere yahut konut tasarruf sözleşmelerinin feshedilmesi gibi çok sayıda kişiyi ilgilendiren davaların görülmesi esnasında gündeme gelmiştir. Grup dava uygulamasında aynı ya da benzer içeriğe sahip konularda açılan çok sayıda davadan bir ya da birkaçının emsal olarak ele alınması ve sonuçlandırılması söz konusudur. Ancak pilot karar örneğinde olduğu gibi işbu emsal karar sonrasındaki davaların kayıttan düşürülmesi söz konusu değildir. Aksine bekletilen tüm diğer davalar yine mahkeme tarafından ele alınır ve davalarda farklı hükümler verilmesi söz konusu olabilir. Elbette amaç benzer içerikteki davanın/davaların sonuçlanmasından sonra ele alınan diğer davalara ilişkin hızlı bir şekilde tamamlanması ve genel anlamda bir içtihat birliği sağlanabilmesidir. 1991 yılından itibaren yasalaşarak Alman İdari Yargı Kanununa giren(m.93/a) grup davaya ilişkin Alman uygulamasında, mahkeme, tek bir emsal dava seçebileceği gibi, davacının feragati, ölmesi, sulh gibi öznel sebeplerle davanın esasına girilememesi ihtimaline binaen birden çok davayı da emsal olarak seçebilecektir⁶⁵.

Söz konusu dava türü Fransız İdari Yargı Kanununda da yer almaktadır (10. bölüm). Fransız uygulamasında da ayrımcılık, halk sağlığı, mahremiyet ve çevre gibi alanların her biri için genel kurallardan farklılık gösterebilecek bazı özel kurallar vardır. Söz konusu hususlar pek çok kişi bakımından menfaat ihlaline yol açabilecek niteliktedir. Bu sebeple meslek kuruluşları (onaylı dernekler) ve/veya en az beş yıldır usulüne uygun olarak kayıtlı olan ve yasal amaçları ilgili zarar gören menfaatlerin savunmasını içeren dernekler

⁶⁵ Kamile Türkoğlu Üstün, “Alman İdari Yargılama Usulünde Grup Dava Uygulaması”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 10, Sayı 24, (2015), 112-123.

tarafından idare mahkemelerinde de açılabilir⁶⁶. Fransız İdari Yargı Kanununa göre (m L77-1-3) bir kamu tüzel kişisi veya bir kamu hizmetinin yürütülmesinden sorumlu özel hukuk tüzel kişisinin ortak bir şekilde yasal veya sözleşmeye dayalı yükümlülüklerini ihlal ederek benzer bir durumda bulunan birden çok kişinin zarar görmesine neden olduğunda davacı tarafından sunulan bireysel davalar ışığında mahkeme huzurunda grup davası açılabilir. Söz konusu dava bir ihlalin durdurulması ya da ihlalden kaynaklı zararın tazmini veya her ikisini birden kapsayabilecektir.

Grup davanın Türk Hukuku bakımından incelenmesine gelince, İdari Yargıda İş Yükünün Azaltılması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Taslağında İdari yargılama Usulü Kanunu'nun 20/B maddesinde, "Grup Dava" usulüne yer verilmiş ancak söz konusu metin yasalasmamıştır⁶⁷. Madde gerekçesi incelendiğinde, grup dava uygulamasının aynı maddi ve hukuki sebepten kaynaklanan ve birbirine emsal nitelikte olan davalardan birinin öncelikle karara bağlanmak suretiyle üç ay içinde Danıştay tarafından

⁶⁶ <https://www.conseil-etat.fr/vos-demarches/je-suis-un-particulier/actions-collectives> (E.T.12.09.2022).

⁶⁷ Taslak metin şu şekildedir: "Madde 20/B – 1. Aynı maddi ve hukuki sebebe bağlı ve birbirine emsal teşkil edebilecek nitelikte olan ve idare ve vergi mahkemeleri ile Danıştay'ın ilk derece mahkemesi sıfatıyla baktığı davalar, grup dava olarak kabul edilebilir ve bunlar hakkında aşağıda belirtilen yargılama usulü uygulanır.

2. Mahkemece, grup davalardan biri öncelikle karara bağlanır. İlgili yargı merciinin davanın grup dava olduğuna ilişkin kararı ile uyumsuzluğun esası hakkında verdiği karar, temyiz veya istinaf talebi üzerine dosya ile birlikte Danıştay ilgili dava daireleri kuruluna gönderilir. Aynı kapsamdaki diğer davaların karara bağlanması için Danıştay'ın vereceği karar beklenir.
3. Danıştay'ın ilgili dava daireleri kurulu bu nitelikteki davanın grup dava olup olmadığını inceler. Grup dava olmadığına karar verilen dosya, ilgili temyiz veya istinaf merciine, kararın bir örneği de mahkemesine gönderilir. Davanın grup dava olduğunun kabulü halinde ise, işin esası hakkında üç ay içinde kesin olarak karar verilir. Bu karara esas toplantıya, uyumsuzluk konusunda görevli dava dairesinin başkanı ve iki üyesinin katılımı zorunludur.
4. Danıştay, grup dava kapsamındaki başvurular ile bu başvurular hakkında verdiği kararları elektronik ortamda yayımlar.
5. Mahkemeler, grup davaları Danıştay kararı doğrultusunda sonuçlandırır. Grup davalar nedeniyle ilgili dava daireleri kurulu tarafından verilen karara uygun olarak grup dava kararını veren ilgili yargı mercii veya diğer yargı mercilerince verilen kararlar aleyhine kanun yollarına başvurulamaz. Ancak karara bağlanan davanın grup dava kapsamında olmadığına ya da grup davaya uygun karar verilmediğine ilişkin iddialarla temyiz veya istinaf yoluna başvurulabilir. Grup davanın esasına ilişkin olmayan istinaf ve temyiz nedenleri saklıdır."

sonuçlandırılmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Akabinde ise diğer grup davalar Danıştay kararı doğrultusunda sonuçlandırılacak ve böylelikle en az giderle ve kısa sürede çözüm sağlanarak gereksiz zaman ve emek sarfi önlenilebilecektir. Tasarı metni, grup dava sayılabilmesi için asgari bir dava sayısının belirlenmemesi, tek bir dava yerine birden çok emsal davanın seçilebilmesinin mümkün olmaması gibi hususlarda eleştirilebilecektir. Yine her ne kadar grup dava olarak nitelenen davalarda eğer farklı olduğu iddia olunan hususlar varsa bu hususlar konusunda davanın grup dava kapsamında olmadığına ya da grup davaya uygun karar verilmediğine ilişkin iddiaların olağan kanun yollarına tâbi olduğu belirtilmiş ise de grup dava tanımına giren ama diğer davalardan ayrık yönde bulunan bir dava söz konusu ise bu hususun da ayrıca değerlendirilmesi gerekeceği kanısındayız.

Tüm bu izah edilenlerden sonra ayrıca kısaca grup dava ve seri dava, bağlantılı dava ve topluluk davası kavramlarının da farkına değinmek gerekmektedir. Yargı kararlarında seri dava için, “grup halinde açılan” veya “toplu şekilde açılan” vb. ifadeler yer aldığından “grup davası” ve “topluluk davası” ile terminolojik bir karışıklığa sebebiyet vermektedir. Yargıtay’a göre seri davalar; “aynı davalıya karşı açılan, aynı istemi içeren ve toplu şekilde açılan davalardır” . Danıştay’a göre ise; “ tarafları ayrı, konusu aynı ya da tarafları ve konusu aynı olan davalar” seri niteliktedir. Seri şekilde açılan davalardan biri hakkında verilen kararın, grup davalarda olduğu gibi bire bir diğer davalara uygulanması her zaman mümkün değildir. Yine, “grup dava” olarak nitelendirilecek olan her dava grubunun da seri dava olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Zira farklı kişilerce, farklı idarelere karşı açılmış olan davaların uygulamada seri dava olarak kabul edilmediği de bilinmektedir⁶⁸.

Topluluk davası ise Hukuk Muhakemeleri Kanununun 113. maddesinde “Dernekler ve diğer tüzel kişiler, statüleri çerçevesinde, üyelerinin veya mensuplarının yahut temsil ettikleri kesimin menfaatlerini korumak için, kendi adlarına, ilgililerin haklarının tespiti veya hukuka aykırı durumun giderilmesi yahut ilgilileri gelecekteki haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesi için dava açabilir.” biçiminde ifade olunmuştur. İdari yargıda da menfaat ihlali sebebiyle topluluk davası açılabilmesi mümkündür.

Davaların birleştirilmesi kurumu ise 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun “Bağlantılı davalar” başlıklı 38. maddesinde “Aynı maddi veya hukuki sebepten doğan ya da biri hakkında verilecek hüküm, diğerini

⁶⁸ Talip, Babacan, “Seri Nitelikte Açılan Davalar Sonucunda Verilen Hükümlerin Birbirine Etkisi”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Yıl 13, Sayı 141, (Mayıs 2018), 15,16.

etkileyecek nitelikte olan davalar bağlantılı davalardır. İdare Mahkemesi, vergi mahkemesi veya Danıştay'a veya birden fazla idare veya vergi mahkemelerine açılmış bulunan davalarda bağlantının varlığına taraflardan birinin isteği üzerine veya doğrudan doğruya mahkemece karar verilir." biçiminde düzenlenmiştir. İzah edilenlerden anlaşılacağı üzere grup davası, seri dava, davaların birleştirilmesi ve toplu dava kavramları farklı kurumları işaret etmektedir.

Öte yandan pilot dava, yargısal görüş ve grup dava kavramları değerlendirildiğinde, her üç kavramın da içtihat birliğini sağlama ve yargının işleyişini hızlandırmada önemli fonksiyona sahip oldukları tartışmasızdır. Ancak yargısal görüş hususunda her ne kadar genel olarak çok sayıda davaya ilişkin hususlarda görüş alınmasından söz edilse de uygulama açısından belirsizlik arz eden önemli bir husus mevcut ise tek bir dava açısından da bu kuruma başvurabilmek mümkün olmalıdır. Öte yandan pilot karar uygulamasında AİHM tarafından verilen kayıttan düşme kararları hariç grup dava ile aynı biçimde şekillendiği söylenebilir. Şu halde bu üç uygulamanın farklı kavramları karşıladığı kanaatindeyiz.

C. TEMYİZ

Temyiz, kanunda gösterilen hallerde istinaf mahkemeleri ve ilk derece mahkemeleri tarafından verilen bazı kararların en üst yargı yerince denetlenmesidir. Temyiz, mahkeme kararlarındaki hukuka aykırılıkları gidermek gayesiyle kabul edilmiş bir kanun yolu olup bu aşamada maddi mesele incelenmemektedir⁶⁹. Temyiz yoluna başvurabilmenin temel nedeni, hükmün hukuka aykırı olmasıdır. Bir yargı kararında ilgili mevzuat hükmünün uygulanmaması veya yanlış uygulanması hukuka aykırılığı ifade eder⁷⁰.

Temyiz merciinin asıl hedefi hukuk uygulamasında birliği sağlamaktır. Temyiz yolunda kararın hukuka uygun olmadığı tespit edilirse karar bozularak yeniden karar verilmesi için dosya ilk derece mahkemesine gönderilir. Temyiz mercii istinaftan farklı olarak kararı kendisi veremez. Temyiz mercii ilk derece mahkemeleri veya istinaf mahkemeleri gibi bir olay, tahkikat ve yargılama mahkemesi değildir⁷¹.

⁶⁹ Feridun Yenisey ve Ayşe Nuhoğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, (Ankara: Seçkin, 2017), 930.

⁷⁰ Ethem Ender Atay, *İdari Yargılama Hukuku*, (Ankara: Seçkin, 2021), 453.

⁷¹ Sancakdar, 318

Ülkemizde idari yargı sisteminin en üst mahkemesi olan Danıştay, idari yargı düzeni içinde içtihat farklılıklarının önlenmesi ve giderilmesi amacını gerçekleştirmeye hizmet eden mekanizmaların işletilmesi bakımından birinci derecede sorumludur. Nitekim gerek Anayasa Mahkemesi gerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında içtihat aykırılığının giderilerek içtihat birliğini sağlama görevinin, ilgili yargı kolundaki yüksek mahkemeye düştüğü pek çok defa vurgulanmıştır. “İçtihatların birleştirilmesi müessesesi”, idari yargı açısından Danıştay daireleri ve kurullarının birbirine aykırı veya birbirleriyle uyumsuzluk gösteren kararları nedeniyle oluşan içtihat aykırılıklarını giderme amacıyla 1931 yılından bu yana mevcuttur. Bu husus, 2575 sayılı Danıştay Kanununda (m. 18, 39 ve 40) düzenlenmiş olup içtihatların birleştirilmesi talebi “Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu (DİBK)” tarafından karara bağlanmaktadır⁷².

1. İçtihadı Birleştirme Kurumu

Arapça kökenli olan içtihat kavramı bir hukuk normunu mantık çerçevesinde muhakeme ederek ve yorum yollarına başvurarak incelemek ve sonuçlandırmak olarak değerlendirilmektedir⁷³. Yargısal içtihatlar, mahkemelerin önüne gelen uyumsuzluklarda ilgili mevzuat hükmünün olaya nasıl uygulandığı; mevzuat hükmünün nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği, uyumsuzluğun çözümünde dikkate alınması gereken argümanların neler olduğu hususunda yol gösterir.

Hukukun yardımcı kaynaklarından biri olarak tasnif edilen içtihatlar, hukuka aykırı davranıldığına veya hukuk kurallarının ihlal edildiğine ilişkin iddialar yahut haksızlığın giderilmesi taleplerini değerlendiren mahkemeler tarafından hukukun ve hukuka uygun olan veya olmayanın ne olduğu konusunda hüküm vermesidir⁷⁴.

Esasen idare hukukunun 1789 Fransız İhtilalinin etkisiyle tarihsel süreçte edindiği rol gereği ve genç bir hukuk dalı niteliğinin de etkisiyle bir içtihat hukuku olduğu kabul edilmektedir. Elbette idarenin etkinliklerinin tek bir metinde toplanamaması da idare hukukundan kaynaklanan uyumsuzlukların çözümünde boşlukların mahkeme içtihatlarıyla doldurulmasına sebebiyet

⁷² Zeki Uysal, “Türk İdari Yargısında İçtihat Aykırılığının Önlenmesi ve Giderilmesine Yönelik Çözüm Önerileri”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, (Aralık 2021), 422.

⁷³ Emel Koç, Fırat Gedik, "Hüküm Kurma ve İçtihat", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl:67, Sayı:2 (Bahar 2009), 157.

⁷⁴ Şeref Gözübüyük ve Turgut Tan, *İdare Hukuku Cilt I* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2019), 123.

vermiş, Danıştay ve idare mahkemeleri yasa koyucunun düzenleme anlamındaki eksikliklerini hukuki müdahaleler ile gidermiştir⁷⁵. Zira kamu hukukunda yetki kamu düzeninden sayılmakta olup kıyas yasağı bulunduğu idari yargıda hukuk yaratma yetkisi kullanılmıştır⁷⁶. Hatta yargı içtihatları kanun koyucuya da yol göstermiş ve içtihat yoluyla belirlenen ilkeler de kimi zaman yasalaşmıştır⁷⁷. Yine yasalaşmayan belli başlı ilkeler de idare hukukunun genel ilkeleri olarak kabul görmüş ve idareler açısından bu ilkelere uygun hareket edilmesi zorunlu görülmeye başlanmıştır.

Esasen hukuk normlarını somut olaya uygulamak suretiyle çözüm sağlamakla görevli mahkemelere tanınan en önemli araçlardan birisi takdir yetkisidir. Takdir yetkisi, kanun koyucunun bilinçli şekilde bıraktığı kural-ıçi boşlukların ve hatta kanunlarda hüküm olmayan hallerde hukuk yaratma suretiyle kural dışı meydana gelen boşlukların, somut olaylara özgü nitelikler gözetilerek ve toplumdaki ahlâkî düşünceler, hukukun birliği, sosyal adalet gibi hususlar göz önünde tutularak ferdileştirilip doldurulması yetkisidir⁷⁸. Bu yetkinin verdiği olanakla hâkim, önüne gelen uyuşmazlıklarda farklı değerlendirmeler yapabilmektedir. Öte yandan içtihatların hukuki niteliği ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Bu çerçevede içtihatlar, bazı sistemlerde bağlayıcı, bazı sistemlerde yardımcı kaynak olarak kabul edilmektedir. Ülkemiz açısından ise karma bir yapıdan söz etmek mümkündür. Buna göre içtihadı birleştirme kararları bağlayıcı, diğer mahkeme içtihatları ise yardımcı kaynaklar arasında yer alır. Bu nedenle mahkemeler bağlayıcı olan içtihadı birleştirme kararları dışında kendi kararları yahut diğer mahkemelerin kararlarıyla bağlı değildirler. Bununla birlikte, hâkimin takdir yetkisinin çok geniş tutulması ve aynı ya da benzer konularda birbirinden tümüyle farklı kararlar vermeleri adil yargılanma ilkesini ve hukuki güvenlik ilkesini zedeleyebilecektir. Takdir yetkisini dengeleyen en önemli araçlardan biri, hâkimin daha önce verilen kararları da gözeterek, somut olayı tüm yönleriyle değerlendirdiğini göstermesi ve farklı sonuçlara ulaşmak için haklı bir gerekçesi yoksa daha önce verilen kararlarla hukuken olmasa dahi etik bakımdan kendini bağlı hissetmesidir. Mahkemelerden bir hukuk normunun benzer olaylarda aynı şekilde yorumlanmasını beklemek doğaldır⁷⁹.

⁷⁵ Atay, 40.

⁷⁶ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, 44.

⁷⁷ Atay, 40.

⁷⁸ Seyfullah Edis, "Hukukun Uygulanmasında Yargıca Tanınmış Takdir Yetkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, (1973), 172.

⁷⁹ Serkan Kızılyel, "Danıştay İchtihatları Birleştirme Usulünün Formel İşleyişi Üzerine", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 119, (Temmuz-Ağustos 2015), 116.

Olaya özgü bir karar olmakla beraber, yargının benzer uyuşmazlıklarda aynı çözüm yolunu izleyip benzer karar vermesi ile bir çeşit yargı geleneği oluşur. Bu gelenek mahkemelerce tekrarlanmak suretiyle devamlılık arz eder.

Konu İç hukukumuz bağlamında incelendiğinde Danıştay Kanununun 39. maddesinde İçtihatları Birleştirme Kurulunun, dava dairelerinin veya idari ve vergi dava daireleri kurullarının kendi kararları veya ayrı ayrı verdikleri kararlar arasında aykırılık veya uyuşmazlık görüldüğü veyahut birleştirilmiş içtihatların değiştirilmesi gerekli görüldüğü takdirde içtihadın birleştirilmesi veya değiştirilmesi hakkında karar vereceği belirtilmiştir. Adı geçen Kanunun 40. maddesinde ise içtihatların birleştirilmesi veya birleştirilmiş içtihatların değiştirilmesinin, Danıştay Başkanı, konu ile ilgili daireler, idari ve vergi dava daireleri kurulları veya Başsavcı tarafından veya aykırı kararlarla ilgili kişiler tarafından istenebileceği belirtilmiştir.

İçtihatları birleştirme kurumu, Avrupa örneklerinden farklı olarak Türk Hukukunda yasal olarak yer almaktadır⁸⁰. Yazılı olmasa da Fransa’da da benzer bir kurumdan söz etmek mümkündür. Fransız Danıştayının içerisinde de farklı daireler arasında yargı birliğini sağlamak üzere daire başkanları tarafından toplantılar gerçekleştirilmektedir. Buna göre, gerçekleştirilen genel bir toplantıyla, daire başkanları içtihat birliği noktasında karar alır. Nitekim dava daireleri başkanları ile bunların dairelerdeki olağan heyetlere başkanlık eden üçer yardımcılarını bir araya getiren ve “Troyka” denilen gayri resmi bir organ her hafta toplanarak bir önceki hafta alınan kararlar hakkında görüşürler. Fikir ayrılığı durumunda veya içtihadın belirlenmesi gerektiği durumlarda, konu genellikle içtihatları birleştirme kuruluna götürülür. Bu Kurul, bütün daire başkanlarını toplamakta ve tüm Fransız Danıştayını bağlayacak şekilde kesin bir karar vermektedir. Ayrıca, söz konusu daire başkanları bütün dava daireleri tarafından alınan kararları baştan okurlar. Bu esnada bazı kararlar uyumsuz görünürse konunun daha üst bir heyete götürülerek uygulanacak hukukun açıklık kazanmasını isteme yetkileri bulunmaktadır. Hiçbir yazılı metinde yer almayan bu mekanizma, içtihadın esas kaynağı olan Fransız Danıştayının çelişkili kararlar üretmesi riskini en aza indirmektedir⁸¹.

⁸⁰ “Türk idare hukukunda, hukuki istikrarı ve eşitliği sağlama adına bulunan dengenin adı içtihatları birleştirmedir. Avrupa örneklerinde rastlanmayan bu hukuki yol, Türk hukukunun kendine özgü az sayıdaki usulünden biridir (Kızılyel, 116-117. Makalede yer alan 4’lu dipnotta Arif Bilgin’in, “Anayasa Düzenimizde Tevhidi İçtihat Müessesesinin Yaşama Şansı”, adlı makalesine de atıf yapılmıştır).

⁸¹ Akbaba, 455

2. İçtihadı Birleştirme Kurumuna İlişkin Eleştiriler

İçtihatlardan yararlanmanın bu faydalarına karşın bu uygulamaya, önceki kararlara aşırı bağlılığın şekilciliği ön plana çıkarıp hakkaniyete uygun kararlar verilmesini engelleyeceği yönünden karşı çıkan görüşler mevcuttur. Hatta tarihte içtihatlardan yararlanmayı yasaklayan; Doğu Roma İmparatoru Justinien tarafından ya da 1683 tarihli Danimarka Kanununun yayınlanmasından sonra konulan veya 1794 Prusya Kanununun yayınlanmasından sonra konulan yasaklarda olduğu üzere mahkeme kararlarından yararlanmayı yasaklayan kanuni düzenlemeler de mevcuttur⁸².

Yine içtihadı birleştirme kurumunun bağlayıcı etkisinin hâkimlerin takdir yetkisini ortadan kaldırdığı, Anayasa'nın hâkimlerin bağımsızlığını öngören maddesine aykırı olduğu eleştirilerinin yanı sıra kuvvetler ayrılığı prensibine de aykırı olduğu iddiaları mevcuttur. Nitekim Anayasa Mahkemesine Yargıtay'ın içtihadı birleştirme yetkine ilişkin yapılan bir başvuruda⁸³ bu hususlara değinilerek “*Anayasa'nın hukuk devleti ilkesi ile güçler ayrılığı ilkesi uyarınca hiçbir organın sınırsız işlem yapma yetkisi olmadığı gibi, organların işlemleri denetime bağlanmıştır ve bütün organlar işlemlerinde kazanılmış haklara saygı göstermekle ödevlidirler; oysa içtihadı Birleştirme Kararı denetlenemez, onun iptali için başvurma yolu yoktur, çıktığı tarihten çok önce geçmiş olan olaylara dahi herhalde uygulanır. Böylece içtihadı birleştirme kararlarına dayanak olan yasa hükmü, Anayasa'nın hukuk devleti ilkesi ile güçler ayrılığı ilkesine dahi aykırı bulunmaktadır.*” denilmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan değerlendirme ise yasa önünde eşitlik ilkesini yerine getirebilmek amacıyla mahkeme kararları arasındaki çelişkileri gidermenin Yargıtay'a verilen görevler arasında olduğu vurgulanarak; bağımsızlık hükümlerinin amacının ise yargı çalışmalarını, yargı işlerine yabancı olan etkilerin dışında tutmak, başka bir ifadeyle herhangi bir işi veya dâvayı yalnızca bu davanın esasını gören hâkim veya mahkemenin kanısına göre hükme bağlatmak olmayıp, yargı işlerinin dışarıdan gelecek etkilerden uzak ve yalnız hukukî ölçülere göre değerlendirilip hükme bağlanmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir.

⁸² Şerife Yıldız Akgül, “İçtihadı Birleştirme Kurumu ve İptal Kararı Üzerine Fiili Çalışmaya Bağlı Döner Sermaye Ek Ödemelerinin Davacıya Ödenmesi Gerektiğine İlişkin Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulunun 2013/2 Esas ve 2018/2 Sayılı Kararı Üzerine Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1 (Ocak 2020), 47.

⁸³ AYM, E.1968/38, K.1969/34, 12/6/1969 - RG, 29.1.1970, S. 13412

İçtihadı birleştirme kurumuna ilişkin kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlal edildiği ve içtihadı birleştirme yöntemiyle yeni bir hukuk kuralı ihdas edildiği eleştirisi de Anayasa Mahkemesi'nin bir başka kararında⁸⁴ “İçtihadı birleştirme kararı, belli bir olay için yeni bir hukuk kuralı koymak ereği ile değil, ancak ve ancak belli bir olaya uygulanacak yasanın veya nesnel (objektif) nitelikte olan tüzük ve yönetmelik kuralları gibi öbür hukuk kurallarından hangisinin, hangi anlamda uygulanacağını saptamak için verilir..” biçiminde yanıtlanmıştır.

Esasen bu kaygılar tümüyle yersiz değildir. Zira Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından verilen bir kararda⁸⁵ “bir konunun içtihadı birleştirme kararıyla aydınlanması, amelî sonuç bakımından, o konuda yeni bir yasa (kanun) çıkarılması anlamına gelmektedir.” denilmiştir. Fiili olarak yargı kararları uygulamayı yönlendirmekte ve doğal olarak Kanun Koyucu tarafından yapılacak düzenlemeler açısından da yol gösterici olabilmektedir. Bu durum fiili bir zorlama olarak değerlendirilebilir. Ancak elbette yasa koyucu bir norm ihdas etmekte ve içeriğini düzenlemekte serbest olduğu gibi uygulamayı tümüyle değiştirecek bir norm ihdas ederse yargının bu açık norma aykırı davranma gücü de bulunmamaktadır. Öte yandan kanun önünde eşitlik ilkesi ve mahkeme hükümlerinin toplum vicdanını rahatlatarak toplumsal barışı korumaya hizmet ettiği düşünüldüğünde, benzer hususlarda gerekçesiz biçimde çelişkili veya farklı hükümlerin ortaya konması adalete olan inancı sarsabilecektir.

İçtihadı birleştirme kurumunun varlığına ilişkin teorik tartışmaların dışında söz konusu kuruma ilişkin kanuni düzenlemeyle ilgili de eleştiriler mevcuttur. Nitekim, Danıştay Kanununun 40/2. maddesinde “aykırı kararlarla ilgili kişilerin içtihatların birleştirilmesi için Danıştay Başkanlığına başvurabileceği” biçiminde bir düzenleme yapılmıştır. Bu nedenle düzenlemenin lafızdan, aykırı kararlarla ilgili kişilerin sadece içtihatların birleştirilmesi talebinde bulunabileceği anlamı çıkarılabilecek ve birleştirilmiş içtihatların değiştirilmesi talebinde bulunamayacakları şeklinde yorumlanabilecektir. Oysa bu durum içtihatların gelişmesini engelleyici niteliktedir ve maddenin amacıyla uyuşmayacaktır⁸⁶.

⁸⁴ AYM, E.1968/38, K.1969/34, 12/6/1969 - RG, 29.1.1970, S. 13412

⁸⁵ YHGK., 20.2.19634-71 /21, *Adalet Dergisi*, 5 (Mayıs 1963), 776-777 (akt. Centel, Tankut, “İş ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararlarının Uygulamadaki Yönlendirici Etkileri” *Yargıtay Dergisi*, (Ocak 1989), s. 362.

⁸⁶ Akgül, 49.

Öte yandan aykırı kararlarla ilgili kişilerin de içtihatların birleştirilmesi için Danıştay Başkanlığına yapılacak başvuru sonrası Başkanlığın değerlendirmesi en önemli ölçüttür. Konunun, İctihatları Birleştirme Kurulunun önüne götürülüp görülmemesi tümüyle Danıştay Başkanlığının yetkisindedir.

Her ne kadar Başkanlığın içtihadı birleştirme konusunda şartları taşıyan taleplerin, başvurunun reddi halinde bunu denetleyebilecek bir makam olmadığı da gözetildiğinde, içtihadı birleştirme kuruluna taşınmasının zorunlu görülmesi gerektiği düşüncesine⁸⁷ katılıyor olsak da mevcut durumda uygulamada bu konuyla ilgili bir sorunun yaşanmadığı görülmektedir.

Son olarak içtihadı birleştirme kurumuna ilişkin en önemli eleştirilerden biri olan kararın kesinliği ise denetiminde bir noktada nihayetlenmesi gerekeceği ve yargının en üst denetim mekanizması tarafından yapılacak bu denetimin yeterli kabul edilmesi gerektiği düşüncesiyle bertaraf edilebileceğidir. Ancak modern dünyanın teknolojik gelişmelerin de etkisiyle çok daha hızlı dönüşüp şekillendiği de göz önüne alındığında içtihadı birleştirme kurulu kararlarının da ihtiyaç duyulduğunda bu hıza uygun biçimde kararlarını gözden geçirebilmesi gerekmektedir. Yine Fransa'da olduğu gibi doğrudan bir talep gelmesi dahi Daire Başkanlarının bir araya gelerek verilen kararları gözden geçirmesi de içtihat birliği için oldukça etkin bir mekanizma olacaktır. Elbette mevcut durumda Danıştay'ın iş yükü buna engel olacak boyuttadır. Ne var ki istinaf mahkemelerinin etkinliği ile bu sorunun çözülmesi beklenmektedir. Ayrıca mevcut yargısal eğilim temyize tâbi hemen her konunun yüksek mahkemelere gönderilmesi biçimindedir. Toplumsal bilincin artması, gerekçeli karar ilkesinin tüm boyutlarıyla uygulanması, istinaf aşamasından geçen bir kararın, avukatlarca, ancak talep sahibinin yazılı başvurusu üzerine temyize gönderileceği kuralının yerleştirilmesi gibi çözümlerin de yardımıyla temyiz yönteminin zorunlu bir başvuru yöntemi olarak görülmemesi sağlanabilecektir.

SONUÇ:

Hukuki güvenlik ilkesi, devlet faaliyetlerinin hukuki sınırlar içinde, belirli ve öngörülebilir olması ve bu güvenin hukuk tarafından korunması olarak tanımlanabilecektir. Hukuki güvenlik ilkesini asıl nitelendiren şey, kanunlarla dahi olsa vatandaşları ilgili kanunların ortaya çıkardığı veya çıkarabileceği güvensizlik tehdidine karşı korumasıdır. Hukuki güvenlik ilkesinin temelini kanunilik ilkesi oluşturmasına rağmen, ilkeye asıl anlam

⁸⁷ Akgül, 49-50.

kanunilik ilkesinden daha da öteye gidilerek, kanunla konulmuş olsa bile hukuki güvenlik ilkesini tehlikeye düşürecek unsurların önlenmesiyle kazandırılmış olur. Hukuki güvenlik ilkesi; vatandaşları belirlilik ilkesine aykırı normlardan veya yargı kararları aracılığıyla beklenmedik değişikliklerden koruyan ve güvenliği sağlayan bir ilkedir⁸⁸. Anayasa Mahkemesi kararında hukuki güvenlik ilkesini; “Hukuk devletinin en temel unsurlarından birisi olan hukuki güvenlik ilkesi bireyleri keyfi yönetimlere ve hukuki sürprizlere karşı korumak ve bireylerin ileride başlarına gelebilecekleri öngörebilmesi ve hareketlerini buna göre ayarlayabilmesi amacıyla hukuk kurallarının açık, anlaşılabilir ve öngörülebilir olmasını gerektirir” şeklinde tanımlamıştır⁸⁹.

İdari yargıda hukuki güvenlik ilkesinin geçerli olabilmesi için olağan kanun yolları kapsamında bazı mekanizmalar öngörülmüştür. Ancak özellikle nispeten uygulaması yeni olan istinaf mahkemeleri konusunda bazı yeniliklerin getirilebileceği, istinaflar kurulu veya yargısal görüş vasıtasıyla içtihat birliği ilkesinin olabildiğince hayata geçirilebilir. Ancak bu husus elbette yeni yasal düzenlemeler vasıtasıyla gerçekleştirilebilecektir.

Öte yandan hem içtihat birliğini sağlamak hem de yargının iş yükünü azaltarak yargılamaları hızlandırmak maksadıyla uygulanan pilot karar, toplu dava ve grup dava müesseselerinden istifade edilmesi de mümkündür. Aynı ve/veya benzer konularda çok sayıda dava açılmasına sebep olan çevre, halk sağlığı, güvenlik vb. konular bakımından iç hukukumuzda uyarlamak ve başta adalete erişim, adil yargılanma, tabii hâkim ilkesi gibi temel ilkeleri gözetmek suretiyle emsal olarak seçilecek birkaç davanın ivedi biçimde sonuçlandırılması ve diğer davalara örnek teşkil etmesi makul sürede yargılanma ilkesine de uygun düşebilecektir.

Temyiz noktasında ise farklı yargısal hükümleri değerlendirerek bağlayıcı biçimde bu içtihatları değiştirebilen ve birleştirebilen içtihadı birleştirme kurulu oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Ancak bunun yanı sıra bir talep gelmeksizin de Daire Başkanlarının bir araya gelerek verilen kararları gözden geçirmesi başka bir deyişle belli aralıklarla toplanarak içtihat taraması yapması kararların kalitesi ve içtihat birliği noktasında önemli bir etki doğuracaktır. Ayrıca ülkemizde kararların kamuoyu ile tümüyle

⁸⁸ Temel Gürdal ve Şebnem Ekeryılmaz, “Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesinin Danıştay Kararları Işığında İncelenmesi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 13, S. 2 (Ağustos 2018), 207.

⁸⁹ AYM, E.2009/31, K.2011/77 - RG, 23.07.2011, S. 28003.

paylaşılmıyor olması da tüm içtihat farklılıklarının zamanında öngörülerek engellenebilmesinin önünde ciddi bir sorundur. Buradaki en makul çözüm bir yandan tüm yargı kararlarının kamuoyu ile paylaşılması bir yandan da kamuoyu denetimiyle yetinmeksizin Danıştay'ın içtihadı birleştirme konusunda doğrudan bir talep gelmese bile kararları gözden geçirmek suretiyle kararları denetlemesidir.

Sonuç olarak hukuk normlarının da yargısal kararların da meşruiyeti adalet idesini barındırmasıyla kabul edilebilecektir. Bu noktada mahkemelerin rastlantısal kararlar vermesi kabul edilemez. Şu halde hem hâkimlere yol gösterici olması hem de yasa önünde eşitliği sağlaması bakımından verilen mahkeme kararlarının istikrarlı olması önem taşır.

KAYNAKÇA

- Akbaba, Ahmet. “Fransız İdari Yargı Sistemine Bir Bakış”. *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 2, (2014): 433-464.
- Akil, Cenk. *İstinaf Kavramı*. Ankara: Yetkin Kitabevi, 2010.
- Akyılmaz, Bahtiyar, Sezginer, Murat, ve Kaya, Cemil. *Türk İdari Yargılama Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi, Ekim 2021.
- Akyılmaz, Bahtiyar / Sezginer, Murat / Kaya, Cemil. *Türk İdare Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2017.
- Atay, Ender Ethem. *İdare Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2021.
- Atay, Ethem Ender. *İdari Yargılama Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2021.
- Avcı, Mustafa. “İdari Yargıda İstinaf”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 96, (Eylül, Ekim 2011): 179-204.
- Ávila, Humberto. *Certainty In Law*. Switzerland: Springer International Publishing, 2016.
- Aydın, Devrim. “Ceza Muhakemesi Kanunu’nda İtiraz”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 65, (Temmuz, Ağustos 2006): 61-72.
- Babacan, Talip. “Seri Nitelikte Açılan Davalar Sonucunda Verilen Hükümlerin Birbirine Etkisi”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Yıl 13, Sayı 141, (Mayıs 2018): 14-30.
- Becker-Eberhooard, Ekkehard. “Madeni Hukukta İstinaf Mahkemeleri - Alman Modeli”, *İstinaf Mahkemeleri Uluslararası Toplantı 7-8 Mart 2003*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları no:52, (Kasım 2003): 26-36.
- Bereket Baş, Zuhul. “İdari Yargılama Hukuku Açısından İstinaf ve Kabulü Sorunu”, *Danıştay Dergisi*, Cilt 28, Sayı 94, Ankara, (1998): 11-27.
- Bilgin, Hüseyin. *Bölge İdare Mahkemelerinin Kararları Arasındaki İçtihat Farklılığı*. Ankara: Seçkin, 2021.
- Bilgin, Hüseyin. “Bölge İdare Mahkemesi Kararları Arasındaki Aykırılık Ve Uyuşmazlığın Giderilmesi Sorunu”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı: 3, (2021): 639-688.
- Centel, Tankut. “İş ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararlarının Uygulamadaki Yönlendirici Etkileri”, *Yargıtay Dergisi*, (Ocak 1989): 361-369.
- Çaptuğ, Mehpare. *İdari Usul Hukukunda Hukuki Güvenlik İlkesi*. Ankara: Seçkin Kitabevi, 2020.

- Çaptuğ, Mehpare. "Hukuki Güvenlik İlkesinin Kavramsal Gelişimi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, (Haziran 2021): 133-160.
- Çınar, Ali Rıza. *Türk ve Alman Ceza Yargılama Hukukunda İstinaf*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2010 .
- Çınarlı, Serkan. *İdari Yargulamada İstinaf*. Ankara: Seçkin, 2017.
- Edis, Seyfullah. "Hukukun Uygulanmasında Yargıca Tanınmış Takdir Yetkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 30, (1973): 169-196.
- Gözübüyük, Şeref ve Tan, Turgut. *İdare Hukuku*, Cilt I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019.
- Gülân, Aydın. "Mühendislik Bilimlerinin İş Akış İyileştirmeleri İçin Kullandığı 'Kısıtlar Teorisi' Yaklaşımıyla İdari Yargıda Zaman Yönetimine Bir Bakış", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, (2019): 23–30.
- Gülân, Aydın. "Ülkemizde Kanuni Düzenlemeleri Sonrasında İstinaf Kanun Yolu Hakkında Yeniden ve Farklı Düşünmek", *Danıştay ve İdarî Yargı Günü 148. Yıl Sempozyumu*, Ankara, Danıştay Yayınları No 91, (10 Mayıs 2016): 19-27.
- Gülçür, Abdulkadir. "Aihm Ve Türk Anayasa Mahkemesi'nin Kararları Işığında Hukuki Kesinlik (Belirlilik) İlkesinin İncelenmesi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1 (Haziran 2018): 197-214.
- Gürdal Temel ve Ekeryılmaz Şebnem. "Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesinin Danıştay Kararları Işığında İncelenmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, (Ağustos 2018): 205 – 226.
- Kaplan, Gürsel. *Fransız İdari Yargılama Hukukunda Kararlara Karşı Başvuru Yolları*. Bursa: Ekin, 2016.
- Kaplan, Gürsel. Yargısal Görüş (*Avis Contentieux*) Kurumu", *Danıştay Dergisi*, Sayı 119, (2008): 1-12 (<https://www.idare.gen.tr/kaplan-avis.htm> e.t. 25.08.2022).
- Kızılyel, Serkan. "Danıştay İçtihatları Birleştirme Usulünün Formel İşleyişi Üzerine", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 119, (Temmuz-Ağustos 2015): 115-142.
- Koç, Emel ve Gedik Fırat, "Hüküm Kurma ve İçtihat", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 67, Sayı 2, (Bahar 2009): 157-163.
- Köküsarı, İsmail. "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı 3–4, (2019): 181, 243.

Mercimek, Fulya. *Hukuki Güvenlik İlkesi ve Karşılaştırmalı Vergi Hukuku Bağlamında Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2019.

Oduncu, Leyla Nur. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 38, (2020): 83-121.

Özpolat, Haşim. “Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararlarında Maddi Anlamda Kanun Kriteri”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 9, Sayı 33, (Ocak 2018): 181-243.

Piazzon, Thomas. *La Sécurité Juridique*. Thèse, Paris: Université Paris II 2006.

Popelier, Patricia, (https://www.researchgate.net/publication/233701447_five_paradoxes_on_legal_certainty_and_the_lawmaker)

Raney, Barnadette, McCormick, Pamela and Ovey, Clare. *The European Convention On Human Rights*. New York: Oxford, 2010.

Sancakdar, Oğuz. “İdari Yargı İstinaf Sistemindeki Olası Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Danıştay ve İdarî Yargı Günü Sempozyumu*: 148. Yıl Danıştay ve İdarî Yargı Günü 148. Yıl Sempozyumu Ankara, Danıştay Yayınları No 91, (10 Mayıs 2016): 29-113.

Sancakdar, Oğuz. “İdari Yargıda İstinaf Sistemi Üzerine Düşünceler”, <https://Journal.Yasar.Edu.Tr/Wp-Content/Uploads/2014/01/4-O%C4%9Fuz-Sancakdar.Pdf>

Sancakdar, Oğuz. *İdari Yargılama Hukuku Genel Esaslar*, Sorubankası Yayınları, 2019.

Sezginer Murat. “İdari Yargıda İstinaf İncelemesinin Esasları İle İstinaf Uygulamasında İçtihat Ayrılıkları Sorunu ve Çözüm Yolları”, *150. Yıl Danıştay ve İdarî Yargı Günü Sempozyumu*, Danıştay Yayınları No 99, (10 - 11 Mayıs 2018) :111-135.

Türkoğlu Üstün, Kamile. “Alman İdari Yargılama Usulünde Grup Dava Uygulaması”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 10, Sayı 24, (2015): 877-897

Uysal, Zeki. “Türk İdari Yargısında İçtihat Aykırılığının Önlenmesi ve Giderilmesine Yönelik Çözüm Önerileri”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, (Aralık 2021): 417-455.

Vauban, Patrick. “Fransız Hukukunda İstinaf Konulu Tebliğ”, *İstinaf Mahkemeleri Uluslararası Toplantı 7-8 Mart 2003*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No 52, (Kasım 2003): 17-25.

Yenisey, Feridun ve Nuhoglu, Ayşe. *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara: Seçkin, 2017.

Yıldırım, Kamil. “Kanun yolu olarak İstinaf”, *İstinaf Mahkemeleri Uluslararası Toplantı 7-8 Mart 2003*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:52, (Kasım 2003): 71-78.

Yıldız Akgül, Şerife. “İçtihadı Birleştirme Kurumu ve İptal Kararı Üzerine Fiili Çalışmaya Bağlı Döner Sermaye Ek Ödemelerinin Davacıya Ödenmesi Gerektiğine İlişkin Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulunun 2013/2 Esas ve 2018/2 Sayılı Kararı Üzerine Değerlendirme”, *Anadolu Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (Ocak 2020): 45-76.

Yılmaz, Oğuz Gökhan. "Yargı Uygulamasında Yapay Zekâ Kullanımı- Yapay Zekâ Hâkim Cübbesini Giyebilecek mi?", *Adalet Dergisi*, Sayı 66, (Mayıs 2021): 379-415.

<https://rm.coe.int/opinion-ccje-en-20/16809ccaa5>

<https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-382-Hasan-and-Chaush-v-Bulgaria.pdf>.

https://www.echr.coe.int/documents/pilot_judgment_procedure_eng.pdf

<https://www.etimolojiturkce.com>

<https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-2215.pdf>, madde 7

https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/yayinlar/dergi/08_02_2019_015735.pdf

<https://www.idare.gen.tr/kaplan-avis.htm>

<https://www.legifrance.gouv.fr>

https://www.echr.coe.int/documents/pilot_judgment_procedure_eng.pdf

<https://www.conseil-etat.fr/vos-demarches/je-suis-un-particulier/actions-collectives>